

Geografski aspekt mračnog turizma Istočne Europe

Kurka, Bruna

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:112392>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

BRUNA KURKA

GEOGRAFSKI ASPEKT MRAČNOG TURIZMA ISTOČNE EUROPE

GEOGRAPHIC ASPECT OF DARK TOURISM IN THE EAST EUROPE

Završni rad

Pula, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

BRUNA KURKA

GEOGRAFSKI ASPEKT MRAČNOG TURIZMA ISTOČNE EUROPE

GEOGRAPHIC ASPECT OF DARK TOURISM IN THE EAST EUROPE

Završni rad

JMBAG: 0303074965, redovni student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: turistička geografija svijeta

Mentor: doc. dr. sc. Nikola Vojnović

Pula, 2020.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Bruna Kurka dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Geografski aspekt mračnog turizma Istočne Europe koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Studentica: _____ Bruna Kurka _____ U Puli, 23.9.2020. (datum)

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. RAZVOJ SPECIFIČNIH OBLIKA TURIZMA.....	3
1.1. Podjela specifičnih oblika turizma.....	4
1.1.1. Sociopatološki oblici turizma.....	5
1.1.2. Disaster turizam (turizam katastrofa).....	6
2. MRAČNI TURIZAM.....	7
2.1. Pojam i koncepti mračnog turizma.....	8
2.2. Motivacija u mračnom turizmu.....	13
2.3. Tipologija atrakcija mračnog turizma.....	15
2.4. Mračni turizam u praksi.....	18
2.5. Interpretacija u mračnom turizmu.....	21
3. GEOGRAFSKI ASPEKT MRAČNOG TURIZMA ISTOČNE EUROPE.....	24
3.1. Istočna Europa.....	24
3.2. Mračni turizam Bjelorusije.....	25
3.2.1. Koncentracijski logor Mali Trostenec.....	28
3.2.2. Tvrđava Brest.....	29
3.2.3. Veliki muzej Domovinskog rata u Minsku.....	31
3.3. Mračni turizam Ukrajine.....	33
3.3.1. Černobil.....	35
3.3.2. Pervomajsk.....	38
3.3.3. Holodomor muzej.....	40

3.3.4. Babyn Jar.....	42
3.3.5. Holokaust metkom.....	43
3.4. Mračni turizam Moldavije.....	44
3.4.1. Židovski geto u Kišinjevu.....	45
3.4.2. Transnistria.....	47
3.4.3. Vojni muzej u Kišinjevu.....	48
3.5. Europski dio Ruske Federacije.....	49
3.5.1. St. Petersburg.....	51
3.5.2. Volgograd.....	56
3.5.3. Prokhorovka.....	59
3.5.4. Gulazi Europske Rusije.....	60
ZAKLJUČAK.....	62
POPIS LITERATURE.....	66
POPIS PRILOGA.....	71
SAŽETAK.....	74
SUMMARY.....	75

UVOD

Tema završnoga rada je '*Geografski aspekt mračnog turizma Istočne Europe*'. Zbog vrlo burne i brutalne povijesti Istočnoeuropskih zemalja; Bjelorusije, Ukrajine, Moldavije i europskog dijela Ruske Federacije, mračni turizam prevladava u navedenim državama. Tako se mogu pronaći turističke atrakcije mračnog turizma koje pripadaju *svjetlijoj strani* spektra mračnog turizma, ali i one *mračnijoj strani* spektra kao što su logori.

Kako bi se bolje shvatio kontekst mračnog turizma koji čini veliki dio turističke ponude u svijetu, u prvome poglavlju rada objašnjen je proces i razlog nastanka specifičnih oblika turizma. Specifični oblici turizma često se nazivaju još; alternativni, posebni ili selektivni, ali bez obzira na naziv oni se odnose na posebne turističke motive i želje, segmentiranje tržište, a nastali su kao posljedica promjena u tehnološkom i gospodarskom te društvenom okruženju. Prvo poglavlje sastoji se od potpoglavlja u kojem se nalazi podjela specifičnih oblika turizma te dva potpoglavlja u kojima su objašnjeni sociopatološki oblici turizma te *disaster turizam* ili *turizam katastrofa*. Sociopatološki oblik turizma detaljnije je objašnjen jer se motivi putovanja u ovome obliku turizma svrstavaju pod novije asocijalne oblike turizma u okviru tzv. sociopatološke sfere koje inozemna literatura prepoznaje kroz izraze „*disaster turizam*” (turizam kataklizmi), „*dark tourism*” (tamni ili mračni turizam), „*drug turizam*” (turizam opijata). *Disaster turizam*, turizam katastrofa, prikazan je zbog čestih miješanja pojmova *disaster turizma* i mračnog turizma. Tako se *disaster turizam* odnosi isključivo na turizam prirodnih katastrofa ili od čovjeka uzrokovanih katastrofa i to iz znatiželje.

Drugo poglavlje posvećeno je isključivo pojmu mračnog turizma, a sastoji se od pet potpoglavlja u kojima su detaljno obrađeni sljedeći pojmovi; pojam i koncept mračnog turizma, motivacija u mračnom turizmu, tipologija atrakcija mračnog turizma, mračni turizam u praksi te interpretacija u mračnom turizmu.

Treće poglavlje sastoji se od potpoglavlja o Istočnoj Europi kao regiji i još četiri potpoglavlja koje govore o mračnom turizmu zemalja Istočne Europe. Drugo potpoglavlje posvećeno je mračnom turizmu Bjelorusije koje se dalje grana na tri potpoglavlja u kojemu su prikazane tri odabrane destinacije mračnog turizma Bjelorusije; logor *Mali Trostenec*, tvrđava *Brest* te *Veliki muzej Domovinskog rata u Minsku*. Treće potpoglavlje govori o mračnom turizmu Ukrajine koje je podijeljeno na pet potpoglavlja i sadrži sljedeće atrakcije mračnog turizma; *Černobil*, jednoj od najpoznatijih destinacija mračnog turizma u svijetu, zatim *Pervomajsk* te muzeju *Holodomor muzej* posvećen jednom od najgorih genocida u

povijesti, *Babyn Jar* te *Holokaust metkom*. Četvrto potpoglavlje posvećeno je mračnom turizmu Moldavije koje je podijeljeno na tri potpoglavlja koji sadrže tri odabrane atrakcije mračnog turizma; *Židovski geto u Kišinjevu*, *Transnistria*, poznata i pod nazivom *Pridnjestrovlje* te *Vojni muzej u Kišinjevu*. Posljednje, peto potpoglavlje govori o mračnom turizmu europskog dijela Ruske Federacije, a sadrži četiri potpoglavlja; St. Petersburg u kojem se nalazi mračna destinacija *Put života*, *tvrđava Petera i Paula*, *groblje Serafimovskoye*. Zatim grad Volgograd u kojem se nalazi muzej *Pamyat* i *Panorama*, grad Prokhorovka poznata po *Prokhorovskoj bitci* te gulazi u europskome dijelu Rusije; *SLON – Solovecki logor posebne namjene* te *Dmitrovlag – Dmitrovski kazneno-popravni logor*.

Na kraju rada nalazi se zaključak, popis korištene literature, popis priloga te sažetak na hrvatskom i engleskome jeziku.

Metoda korištena za izradu završnoga rada je metoda analize teorije, a podaci korišteni za izradu rada prikupljeni su iz sekundarnih izvora. Podaci su preuzeti iz knjiga, znanstvenih radova, publikacija te internetskih stranica.

1. RAZVOJ SPECIFIČNIH OBLIKA TURIZMA

Kao i u svim ostalim društvenim ili gospodarskim pojavama, pa tako i turizmu, dolazi do svojevrsne logične i povijesno verificirane evolucije u razvitku. Povijest turizma prikazuje konzistentan slijed od sporadičnih putovanja do masovnih migracija uz logičnu diversifikaciju i proširenje na posebne i pojedinačne oblike, vrste i podvrste turizma. Razvoj specifičnih oblika turizma, kako se u literaturu još nazivaju i posebni oblici, selektivni ili alternativni oblici turizma, posljedica su promjena u tehnološkom i gospodarskom te društvenom okruženju. Razvojem specifičnih oblika turizma dolazi do nove situacije na međunarodnome tržištu, ali i do pojava "novih" turista i novih segmenata tržišta. Uočljive su i znatne razlike u strategijama specijalizacije hotela (*all inclusive*, wellness, romantični, klupski, umjetnički, za samce, za bebe i djecu itd.). Klasični oblici hotelijerstva postali su marginalna pojava uz rast konkurencije manjih obiteljskih ili butik hotela. Dolazi do mnogo promjena na tržištu potražnje uz pojavu sve kompleksnijih paketa motiva za putovanje. Uz glavne motive (kupanje, odmor, snijeg), pojavljuju se i novi paketi motiva za odlazak na putovanje koji mogu biti: kultura, ekologija, sport, naglašena potreba za doživljajima, čulnost, emocije, rekreacija, zdravlje itd. Turist želi nova iskustva, nešto što do sada nije doživio i nešto drugačije od njegovog svakodnevnog života. Sve veća očekivanja turista proizlaze iz medija i naprednih telekomunikacija, ulogu također ima i veća obrazovanost i prethodna osobna iskustva i znanja. Ti isti faktori utječu i na brže prenošenje informacija i tzv. promocije 'od usta do usta'. Sve su izraženije promjene u potrebama potencijalnih turista rastom životnog standarda pri čemu turisti raspoložu sa sve više novaca i slobodnog vremena, a novac i vrijeme su glavni preduvjeti za uključivanje u turističke tokove. Rezultat tih promjena je sve veća popularnost kratkih i kružnih putovanja na kojima se na što brži i udobniji način može doživjeti najviše. Kao odgovor na brzi ritam suvremenog urbanog načina života intenzivno raste potražnja za nedirnutim ekološko čistim područjima, a osobna sigurnost predstavlja glavni kriterij pri odabiru destinacije. Tržište se sve više segmentira na podskupine definirane životnim stilom, osobnim sklonostima, potrebama i životnim prilikama. Različita segmentacija tržišta potiče interes za različite oblike i vidove turizma na svim razinama turističke potražnje. To logično prati i sektor turističke ponude kroz brojne inovacije u vidu smještajnih kapaciteta i sadržajnih elemenata široke lepeze turističkog proizvoda. Posljednja desetljeća 20. stoljeća donose intenzivan rast i disperziju turizma na sve dijelove svijeta te njegovu diversifikaciju na različite oblike turizma, koji su prethodno nabrojani; posebni, specifični, alternativni ili selektivni oblici suvremenoga turizma. Oni se javljaju u segmentu želja i potreba sve zahtjevnije turističke potražnje, a implementirani su u

turističku ponudu sukladno raspoloživim prirodnim i antropogenim resursima te turističkoj infrastrukturi i suprastrukturi.¹ Selektivni oblici turizma smatraju se i jednim vidom održivog razvoja turizma. Što se ponude na europskom turističkom tržištu tiče, ona je uvjetovana sve jačom konkurencijom i pojavom sve raznolikijih i raznovrsnijih turističkih potreba te se ubrzano razvija u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Teži se optimalizaciji svakog segmenta ponude i unapređenju i najmanjih detalja koji bi doprinijeli pozitivnoj slici i stvaranju konkurentnih prednosti na europskom tržištu. Niti jedna prednost nije trajna zbog reakcije konkurencije, stoga treba kontinuirano istraživati turističko tržište i prilagoditi ponudu novim trendovima na tržištu. Svaki pogrešan korak u izgradnji turističke ponude može unazaditi zemlju u percepciji turista i tako rezultirati nepovoljnim financijskim rezultatima.² Razvojem novih oblika turizma stvara se bolja ponuda u destinaciji te se može proširiti i na neke druge prirodne i antropogene resurse same destinacije i tako smanjiti pretjerane gužve u centru gradova, manje zagađenje, manji pritisak na lokalno stanovništvo i infrastrukturu i također u velikoj mjeri smanjiti sezonalnost. Naravno, sve to ovisi o tome na koji će se način valorizirati prirodni i antropogeni resursi u destinaciji i raspolaže li destinacija dovoljnim brojem resursa. Obrazovanost ljudi, odnosno zaposlenih u turizmu te ulaganja i dionici u turizmu također igraju važnu ulogu u razvitku selektivnih oblika turizma, ali i u održivosti turističke destinacije. Stoga, specifične oblike turizma moguće je definirati kao posebnu skupinu turističkih kretanja koja su uvjetovana određenim turističkim motivom koji turističkog potrošača pokreće na putovanje. Što se turističke ponude tiče, ona mora imati ponudu sadržaja prilagođenu ostvarenju doživljaja vezanih uz dominantan motiv/interes turističkog potrošača.³

1.1. Podjela specifičnih oblika turizma

V. Jadrešić (2001.) nudi podjelu selektivnih vrsta turizma kroz šest osnovnih grupa, a to su: ekološki turizam, alternativni, edukativno-komunikacijski, ekskluzivni, zabavno rekreativni i druge. Ostale vrste turizma svrstane su u dvije podgrupe nastale kao rezultat organizacijskog i sadržajnog, statističkog ili vremenskog odnosno prostornog obuhvata:

U pravu grupu ulaze gradski ili urbani turizam, grupni, individualni, jezerski, riječni, komercijalni, nautički i mješoviti turizam, turizam srednjeg sloja, radnički, umirovljenički, zdravstveni turizam i još brojni drugi.

¹ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 210-211

² Alkier Radnić, R., 2009: *Turizam u Europskoj uniji*, Opatija, str. 101

³ Čavlek i suradnici, 2011: *Turizam, Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb, str. 40

U drugu grupu ulazi aktivni turizam, receptivni turizam, domaći, inozemni, međunarodni i interkontinentalni, interregionalni, ljetni, zimski, proljetni, sezonski, izvansezonski itd.

U smislu obuhvata što širih oblika selektivnog turizma ili po njima turizma specifičnih interesa nalaze sljedeće oblike i forme u okviru tzv. regionalnog turizma koji se odvija u koncentriranim turističkim zonama priobalja, zaleđa ili gradova te drugih urbanih i ruralnih prostora. Oni obuhvaćaju oblike kao što su: kulturni turizam, obrazovni, eno gastronomski, ekološki, ruralni, pustolovni te turizam prirodnih atrakcija itd.

Dakle, može se zaključiti kako svaka selektivna vrsta turizma ima svoju osnovnu motivaciju koja se razlikuje od drugih vrsta i koja usmjerava potražnju upravo prema toj selektivnoj ponudi.⁴ U nastavku slijede oblici turizma oblikovni na temelju nešto drugačijih, čak morbidnih i degutantnih interesa i motiva.

1.1.1. Sociopatološki oblici selektivnog turizma

Turizam kao dio suvremenog društva, nosilac je brojnih pozitivnih društvenih funkcija i karakteristika, ali isto tako i popratnih negativnih posljedica koje se manifestiraju u različitim oblicima na prirodu i društvo. Sukladno D. Alfieru (1994.) te brojnim inozemnim autorima, neophodno je stalno analizirati i preispitivati te publicirati kako pozitivne, tako i negativne komponente turističkog razvitka koje nastaju ekspanzijom turizma u gospodarskom, prostornom i društvenom razvitku, što utječe na sve oblike življenja i društvenih odnosa na tim područjima. Suvremeni turizam u traženju atrakcije pod svaku cijenu, bilježi i rastuće trendove posjećivanja destinacija koje su povezane s prirodnim kataklizmama, društvenim tragedijama i patnjom. U takva se putovanja svrstavaju i ona putovanja s motivima upitnih moralnih i etičkih vrijednosti. Dakle, takvi motivi putovanja svrstavaju se pod novije asocijalne oblike turizma u okviru tzv. sociopatološke sfere koje inozemna literatura prepoznaje kroz izraze „*disaster turizam*“ (turizam kataklizmi), „*dark tourism*“ (tamni ili mračni turizam), „*drug turizam*“ (turizam opijata).⁵ Radi shvaćanja razlike između turizma katastrofa i *dark turizma* odnosno mračnog turizma, u sljedećem poglavlju nalazi se detaljniji opis istih.

⁴ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, 227-229

⁵ Ibidem, str. 491-492

1.1.2. Disaster turizam (turizam katastrofa)

Disaster turizam bitno se razlikuje od *dark turizma* budući da ovaj oblik turizma predstavlja putovanja u lokalitet u kojem se dogodila najčešće prirodna ili od čovjeka uzrokovana katastrofa i to iz znatiželje. Posjet upravo takvim lokalitetima sve češće postaju tražene turističke atrakcije. Najčešći tipovi turista su pripadnici imućnije srednje klase koji žele razgledati i doživjeti mjesta o kojima su nedavno slušali samo na vijestima. Taj potencijal za razvijanjem prepoznali su potencijalni subjekti turističke ponude koji organiziraju tražene sadržaje i programe nalazeći u tome izvor egzistencije. Najbolji primjer takvoga oblika turizma su tsunamijem poharana područja jugoistočne Azije ili New Orleans gdje je više od tisuću ljudi poginulo u uraganu. Dobar primjer su svakako i *Pompeji*, arheološko nalazište nedaleko Napulja, u čijim se ruševinama još uvijek nalaze okamenjeni leševi njegovih stanovnika. Od katastrofe se naravno može izvući i nešto poučno i korisno, a tome svjedoči japanski *Kobe*, gdje se nakon strahovitog potresa otvorio memorijalni muzej i znanstveni centar u kojemu se istražuje kako se posljedice nesreće ubuduće mogu smanjiti. U muzeju se nalazi mnoštvo video simulacija i elektronskih igara koje posjetitelje vraća u *Kobe* na dan potresa. Prvo mjesto u turizmu katastrofa zauzimaju vulkani. U Europi je *vulkanizam* najjače razvijen na Islandu, budući da je cijeli otok građen od vulkanskog kamenja i vulkanski je neprestano aktivan. Na tom "*vatrenom*" otoku nalazi se 150 vulkana koji su još uvijek aktivni. Osim Islanda, Sicilija je također poznata po vulkanima koji predstavljaju svojevrsnu turističku atrakciju. *Etna* na Siciliji je najviši vulkan u Europi i istovremeno je i najveća planina na otoku koja zajedno s okolicom čini nacionalni park. Jedan od najpoznatijih vulkana na svijetu je *Vezuv* koji je izazvao katastrofu koja je stoljećima predmet vulkanoloških i arheoloških istraživanja. Izuzetno turistički valorizirani su *Pompeji*, jedno od najglasovitijih arheoloških nalazišta na svijetu. Poznati su i brojni svjetski vulkani na Filipinima, Nikaragvi i Kostarici. Također popularna destinacija je i Tajland gdje je razorni val sredinom desetljeća odnio 5000 života. Svakako se i kao destinacija katastrofe (izazvane čovjekovom rukom) smatra *Černobil*.⁶

⁶ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 492

2. MRAČNI TURIZAM

U literaturi se naziva još i *black turizam*, *grief turizam*, *tamni turizam*. Predstavlja fenomen u kojem turisti posjećuju različite lokalitete neke destinacije ili paraatrakcije koje nude prikazanja odnosno poprišta smrti i/ili patnje. Ova podvrsta turizma, kao izraz za putovanja povezanih sa smrću, tragedijom ili katastrofom, u posljednje vrijeme bilježi povećan interes od strane znanstvenika i medija. To je postala tema mnogih znanstvenih istraživanja s analizom njegovih učinaka na turističku industriju uz brojna etička pitanja. Za sada znanstvenici u radovima o *dark turizmu* ostaju relativno skeptični i kritični prema njemu; radovi su još uvijek bazirani na znanstveno nedovoljno provjerenim činjenicama, svjedočenjima i tvrdnjama o ovom intrigantnom obliku turizma. Ovaj oblik putovanja koji obuhvaća posjete mjestima i lokalitetima povezanim sa smrću/patnjom, predstavlja individualna i organizirana putovanja u zloglasne dvorce o kojima kruže stravične priče ili legende (*Rumunjska-Drakula*) ili na mjesta bitki i žrtava s crkvom zastrašujućeg interijera i eksterijera, izgrađenom od milijuna ljudskih kostiju (*Kutna Hora-Češka*). To su i ratne zone (*Culloden - Škotska*, *Werden - Francuska*) te zloglasni nekadašnji zatvor *Alkatraz – San Francisco*, vrlo posjećena turistička atrakcija. Tu spadaju i katastrofe izazvane od strane čovjeka: *Hirošima*, koncentracijski logor *Auschwitz*, danas na popisu UNESCO-ve svjetske baštine, te drugi nacistički logori (Poljska), groblje poginulih u Normandiji. Tu svakako spadaju i posjeti *Ground Zero* u New Yorku te zatvorima otvorenima za javnost kao što su *Beaumaris* u New Yorku ili londonski *Dungeon* te zatvor u nekadašnjem Zapadnom Berlinu i slično. Destinacije i paraatrakcije vezane uz *dark turizam* izazivaju mnoge moralne i etičke dileme. Tu su i otvorena etička pitanja vezana uz komercijalizaciju takvih sadržaja, pitanja interpretacije političkog nasljeđa i ideologija, sam čin evociranja uspomena te uloga medija u izvještavanju o *dark turizmu*. Budući da su poklonici *disaster turizma* omiljena ratom poharana područja, hit posjeti danas postaju oni prema Afganistanu i Iraku. Sličnih situacija bilo je i na Hrvatskom području. Prvi turisti koji su u razrušeni Vukovar došli prije nego što se počeo obnavljati, izazvali su čuđenja. Nekoliko godina ranije u opkoljenom Sarajevu zabilježena je prava morbidnost gdje je nehumanim i neetičkim turistima uz novčanu naknadu omogućeno promatrati napad na grad sa srpskih vojnih položaja. Turisti posjećuju i *Goli otok*, za koje je izgrađen i ugostiteljski objekt. No treba napomenuti kako bez pratnje domaćeg vodiča i prave interpretacije izostaje cjeloviti doživljaj i memorija na ovaj lokalitet prostrane staljinističke historije. Također se među poznate turističke atrakcije *dark turizma* ubrajaju: *Hirošima* u Japanu, zgrada u starom dijelu Amsterdama koja je poslužila obitelji Frank kao mjesto

skrivanja od holokausta te postala vodeća destinacija *dark turizma* u Nizozemskoj, *CuChi* iliti podzemni grad, *Alcatraz*, federalni zatvor u Kaliforniji. Dva putnička aviona, 11. rujna 2001. godine zaletjela su se u tornjeve Svjetskog trgovačkog centra u New Yorku i izazvala najveću katastrofu u SAD-u. Mnoštvo ljudi iz inozemstva želi obići ovaj lokalitet, međutim, javnost je podijeljena u mišljenju treba li to mjesto tretirati kao *dark* destinaciju ili isključivo kao memorijalno područje.⁷ U kreiranju *dark* destinacija svakako treba biti oprezan, budući da su to destinacije smrti/patnje, ali tuge i boli, te prilikom samog procesa valorizacije takve destinacije treba paziti na osjećaje onih koji su pretrpjeli gubitak bliske osobe. „Turizam crnih točaka“ (*black spot tourism*), „tanatoturizam“ (*thanatourism*), „morbidni turizam“, „turizam žalosti“ (*grief tourism*), „mračni turizam“ (*dark tourism*) i horor turizam (*horror tourism*). Svi navedeni nazivi koriste se u literaturu i vežu za mjesta povezanima sa smrću, nesrećom, ratom, genocidom i slično. Sintagma „mračni turizam“, koja se najčešće i koristi, pripada Foleyu i Lennonu (knjiga *Dark tourism*). Koristi se za pojavu koja obuhvaća prezentiranje i potrošnju (od strane posjetitelja), realne smrti i lokacija gdje su se dogodile katastrofe. Mjesta koja se vežu za smrt ili nesreće, često su uključene u međunarodne turističke tokove, što znači da turisti mogu, i ne znajući, postati slučajni turisti mračnog turizma. To se događa ako se recimo usputno posjeti nekadašnje bojno polje, nacistički koncentracijski logor ili katedrala s grobnicom važne ličnosti. Takav posjet ima informativni karakter i teško se može protumačiti kao posebni „mračni“ ili „morbidni motiv“. To znači da je pojam „mračni turizam“ vrlo fluidan i podrazumijeva različite nijanse, bilo da je riječ o motivaciji posjetitelja ili atrakcijama, što i dovodi do problema u konceptualnom oblikovanju ove pojave. Prema tome, ostaje otvoreno pitanje je li mračni turizam tek „mala prljava tajna turističke industrije“, ili je važan kanal za oživljavanje uspomena na nekadašnje žrtve i za kontemplaciju na temu smrti u suvremenom postmodernom društvu.⁸

2.1. Pojam i koncepti mračnog turizma

Vjeruje se da je hodočašće upravo jedan od prvih oblika turizma uopće. Hodočašća se često (ne uvijek), povezuju sa smrću individualaca ili grupe zbog nasilja. Te smrti imale su svojevrsno religiozno značenje koje je nadilazilo sami događaj kako bi dao značenje određenoj grupi, odnosno pripadnicima određenog 'kulta'. U takvom obliku turizma vezana su pokapanja

⁷ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 496-499

⁸ Rabić, B., 2013: *Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 223-224

i sjećanja na pokojnika.⁹ U ovome kontekstu bitno je spomenuti memorijalni turizam koji se razvija unutar mračnog turizma. Prema motivu i tematici putovanja koji potiču ljude na turističko kretanje u destinacije i lokalitete koji su obilježeni smrću, stradanjima, nasiljem i patnjom ljudi, memorijalni turizam okvirno pripada mračnom turizmu. Ipak, pojam memorijalnog turizma podrazumijeva putovanja primarno motivirana obrazovanjem, empatijom i sjećanjem na ratne žrtve (teroristički napadi, politički progoni) te prirodnim i drugim katastrofama. U tom kontekstu, memorijalni turizam može se podijeliti na dva osnovna segmenta: 1. *onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica društvenih sukoba* te 2. *onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica katastrofe*. Za razliku od mračnog turizma, memorijalni turizam ne obuhvaća atrakcije, lokalitete i događanja kao što su mjesta stradavanja pojedinca, morbidnih rituala u vjerske svrhe, mjesta s mističnim događanjima u zabavne svrhe itd. U znanstvenoj se literaturi memorijalni turizam kao sintagma rijetko spominje, a njeno se korištenje najčešće veže uz turističke posjete lokalitetima u spomen na masovne žrtve velikih ratova i političkih progona. Presudan element razvitka memorijalnog turizma je realnost i autentičnost, zbog osjetljivosti načina i sadržaja interpretacije povijesnih činjenica koje čine atrakcijsku osnovu ovakvog oblika turizma. Temelj turističke motivacije u memorijalnom turizmu počiva na kulturi kolektivnog sjećanja na žrtve raznih tragedija koje su se dogodile u bliskoj ili daljnjoj povijesti, kao i na psihološkom stanju pojedinca, njegove osobne uključenosti u proces žalovanja ili empatije, percepciji uzroka i posljedica tragedije. Temeljni preduvjet za razvoj memorijalnog turizma je kontinuirano osmišljavanje i uređivanje memorijalnih lokaliteta te briga o očuvanju i osuvremenjivanju povijesnih i materijalnih naslijeđa o stradanjima ljudi.¹⁰ Sjećanja na pokojnika imala su veliki značaj u prošlim stoljećima u brojnim civilizacijama (Egipat, Maje, Inke, Rim). Autori John Lennon i Malcolm Foley smatraju kako je prvi globalni događaj bio 1912. godine kada je potonuo *Titanik*. Novine su izvještavale o tom događaju te se snimio istoimeni film. Tada dolaze do izražaja tehnološke sposobnosti globalnih komunikacija. Upravo se navedenim želi reći kako je mračni turizam zahvaljujući postmodernom kulturom i globalnim komunikacijama, potaknuo zanimanje ljudi za mračni turizam.¹¹ I mnogi drugi autori smatraju kako su upravo televizija i film zaslužni za sve popularniji mračni turizam: „Mjesto *World Trade Centera* se posjećuju, dok se tragedije u

⁹ Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson., str. 3-17

¹⁰ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, Liburna, str. 51-65

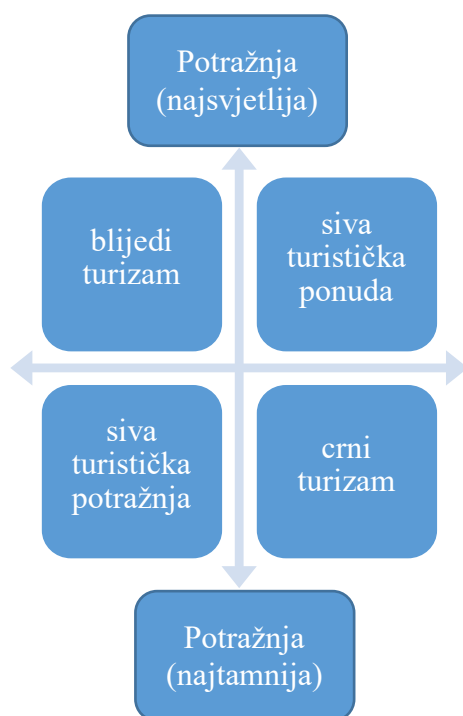
¹¹ Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson., str. 3-17

Africi ignoriraju...". U literaturi se mogu uočiti tri različita pristupa mračnom turizmu: na bazi ponude, bazi potražnje, kao i integralni pristup iz perspektive oba tržišna aspekta. Prvi je najviše zastupljen. Mračni turizam se vidi u posjeti mjestima koja asociraju na nesreću i smrt, ali se nedovoljno uzima u obzir raznolikost motiva turista i njihovih doživljaja. Autori se bave tipologijom atrakcija, a one mogu nuditi različit nivo "mračnog". Atrakcije je moguće rasporediti duž spektra ovisno od njihovih karakteristika (neke su "mračnije" ili "svjetlije" u odnosu na druge). U grupi "svjetlijih" su one koje su namijenjene zabavi i razonodi (tematski parkovi), dok "najmračnije" imaju vrlo politički i ideološki značaj i nude ozbiljno edukativno iskustvo. Drugi pristup je pristup iz perspektive potražnje, tj. motivacije turista. Putovanje koje je „u cjelini ili djelomično motivirano željom za stvarnim ili simboličnim susretom sa smrću, naročito sa (ne isključivo) nasilnom smrću...". Motivacija ima važnu ulogu no nedostatak ovog pristupa je što polazi od pretpostavke da prisustvo turista na pojedinom mjestu istovremeno reflektira i njihove motive. To bi značilo da svi koji posjete nekadašnji koncentracijski logor pripadaju kategoriji mračnih turista, izuzevši činjenicu kako ima turista koji dolaze iz drugih razloga tj. bez primarnog zanimanja za "sastanak sa smrću". Treći, integralni ili holistički pristup pokušava objasniti vezu između atributa atrakcije (ponude) i doživljaja (potražnje). Ponuda varira od slučajne (mjesto koje je igrom slučaja postalo atrakcija) do namjerno kreirane atrakcije, čiji je cilj eksploatacija (komercijalna ili nekomercijalna) interesa za temu smrti.¹²

Crni turizam je čist oblik mračnog turizma s ponudom koja je kreirana da bi udovoljila fascinaciju smrću i na tome ostvarila profit. *Blijedi turizam* podrazumijeva turiste s minimalnim zanimanjem za temu smrti; turisti posjećuju „slučajna" mjesta mračnog turizma (npr. grobovi slavnih osoba). *Sivu turističku potražnju* čine turisti koje fascinira tema smrti, a posjećuju „slučajna" mjesta mračnog turizma. *Sivu turističku potražnju* čine atrakcije koje su i nastale s ciljem eksploatacije smrti (muzeji ili spomenici), ali privlače turiste s malim zanimanjem za to.¹³ Prikaz matrice mračnog turizma slijedi u nastavku.

¹² Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 224-225

¹³Ibidem, str. 224-226

Slika 1. Matrica mračnog turizma

(Izvor:

https://books.google.hr/books?redir_esc=y&hl=hr&id=ZCIGvG9tCw8C&q=DARK+TOURISM+#v=sni_ppet&q=DARK%20TOURISM&f=false 2020)

Matrica mračnog turizma (Sl. 1) prikazuje 'najsvidliju' potražnju i sivu turističku ponudu koja se odnosi na *blijedi turizam*, odnosno onaj u kojem sudjeluju turisti s minimalnim zanimanjem za temu smrti (posjeti grobnica slavni osoba). Matrica prikazuje i najtamniju potražnju; *sivu turističku potražnju* koju čine turisti s malim zanimanjem za mračni turizam. Prikazuje i *crni turizam*, čist oblik mračnog turizma s ponudom koja je kreirana da bi udovoljila fascinaciju smrću i na tome ostvarila profit.

Seaton (1996) smatra da mračni turizam ima dugu povijest koja seže u srednji vijek i da je dobio na snazi posebno u razdoblju romantizma, kraljem 18. i početkom 19. stoljeća. On je predložio svoju tipologiju *tanatoturizma*, koja uključuje pet kategorija:

1. Putovanje s ciljem promatranja smrti

Ljudi su u prošlosti putovali da bi prisustvovali javnoj manifestaciji smrti (gladijatorske borbe, smaknuća, vješanja). Takvo ponašanje je u međuvremenu postalo socijalno neprihvatljivo u velikom dijelu svijeta (promatranje smaknuća u Kini i nekim islamskim

zemljama još uvijek se smatra načinom prevencije kriminala). Današnji izraz predstavlja zanimanje s kojim pojedinci, kada se recimo zateknu na mjestu saobraćajne nesreće i sa zanimanjem nerijetko gledaju tragične scene.

2. Putovanje na mjesto gdje se nekada dogodila smrt

U ovoj kategoriji su putovanja s ciljem da se vide lokaliteti individualnog ili masovnog umiranja u prošlosti. Najbolji primjeri su bivši nacistički logori (Poljska) i "*Polja smrti*" u Kambodži.

3. Putovanje na lokacije internacije i memorijalna mjesta

Posjete mjestima sahrana i memorijalima u spomen mrtvih (groblja, grobnice, katakombe, spomenici rata i slično) mogu se smatrati paradigmatom mračnog turizma.

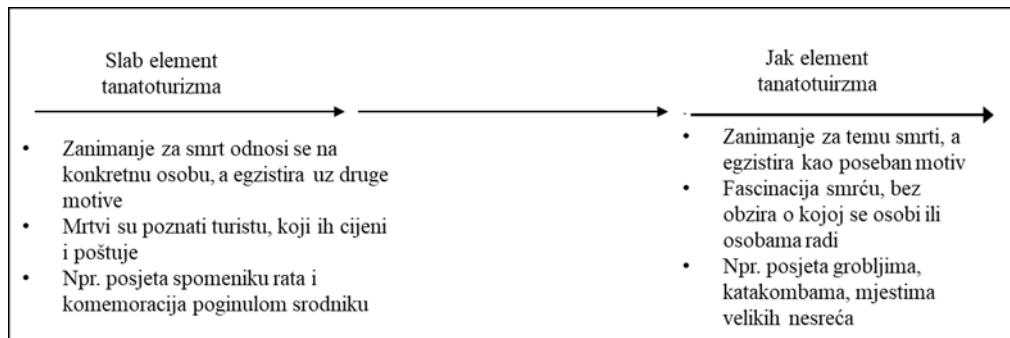
4. Putovanje radi promatranja povijesnih rekonstrukcija bitki

Neki turisti putuju kako bi prisustvovali „živim“ rekonstrukcijama značajnih bitaka iz prošlosti (poznate kao i living history), što je posebno popularno u SAD-u, gdje takve izvedbe najčešće imaju temu građanskog rata (1861-1865).

5. Putovanje na „sintetička“ mjesta gdje su sakupljeni dokazi o smrti

Postoje i turisti koji dolaze kako bi vidjeli materijalne dokaze ili simboličnu prezentaciju smrti na lokacijama gdje se ona i nije dogodila (specijalizirani muzeji poput *Muzeja terora* u Budimpešti ili *Holocaust Memorial* muzeja u Washingtonu, galerije voštanih figura itd.). U nastavku slijedi prikaz kontinuuma mračnog turizma.¹⁴

¹⁴ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 226

Slika 2. Kontinuum mračnog turizma

(Izvor: Seaton, 1996. (prema: Yuill, S-M., Dark Tourism – understanding visitor motivation at sites of death and disaster (Master thesis)). Texas A&M University, 2003., str. 11)

2.2. Motivacija u mračnom turizmu

Mračni turisti imaju različite motive, ali ih često nisu svjesni ili ih ne žele javno priznati. Istraživanja pokazuju da velik broj turista posjećuju takve atrakcije jer se radi o socijalno prihvatljivom iskazivanju zanimanja za smrt i nesreće. Drugi, da bi što više naučili o onome što je u pozadini određenog povijesnog događaja. Ima i onih koji posjetom evociraju uspomene na obitelj, prijatelje ili osobno iskustvo (vojni veteran). Ljudi koji su slično povezani s konkretnim mjestom dolaze i da bi iskazali svoj nacionalni ili kulturni identitet. Neke posjetitelje dovodi osjećaj krivnje, a sigurno ima i takvih koje potiče morbidna znatiželja. Većina posjetitelja ističe kako ih dovodi želja da se provedu ili nešto nauče. Postavlja se pitanje koliko su zapravo atrakcije mračnog turizma, osim izuzetaka kao npr. tematski parkovi, doista zabavni? Nije li nemoralno i neetički ljudsku patnju i nesreću (što predstavlja fokus mračnog turizma) koristiti kao zabavni sadržaj, predstavu ili spektakl? Tarlow naglašava komercijalni aspekt mračnog turizma koji, po njemu, „*užase prošlosti pretvara u biznis sadašnjosti*“. Ima primjera da se na mjestima velikih nesreća otvaraju suvenirnice, kafići i restorani, a posjetitelji koji dolaze iskazati poštovanje žrtvama stječu ulogu potrošača. Spomenuti autor vjeruje da se kod korisnika mračnog turizma javljaju četiri vrste emocija čiji se utjecati međusobno isprepliću. Posjeta određenoj atrakciji može izazvati višestruke osjećaje, a i konzumenti mračnog turizma mogu doživjeti različito. Posjeta nekadašnjem bojnopolju može izazvati osjećaj romantike i nadahnuće, jer osoba u mislima konstruira bitku iz prošlosti koja je vođena za neku pravednu stvar. Mjesta genocida i drugih oblika nedopustivih zločina nad ljudskom rasom, može izazvati suosjećanje sa žrtvama, ogorčenost na izvršioce, koji se vide kao dokaz okrutnosti ljudske rase. Takva mjesta neki posjetitelji doživljavaju kroz oblik nacionalnog identiteta, što kod njih izaziva osjećaje ponosa jer pripadaju jednoj, a ne drugoj strani. Posjeta

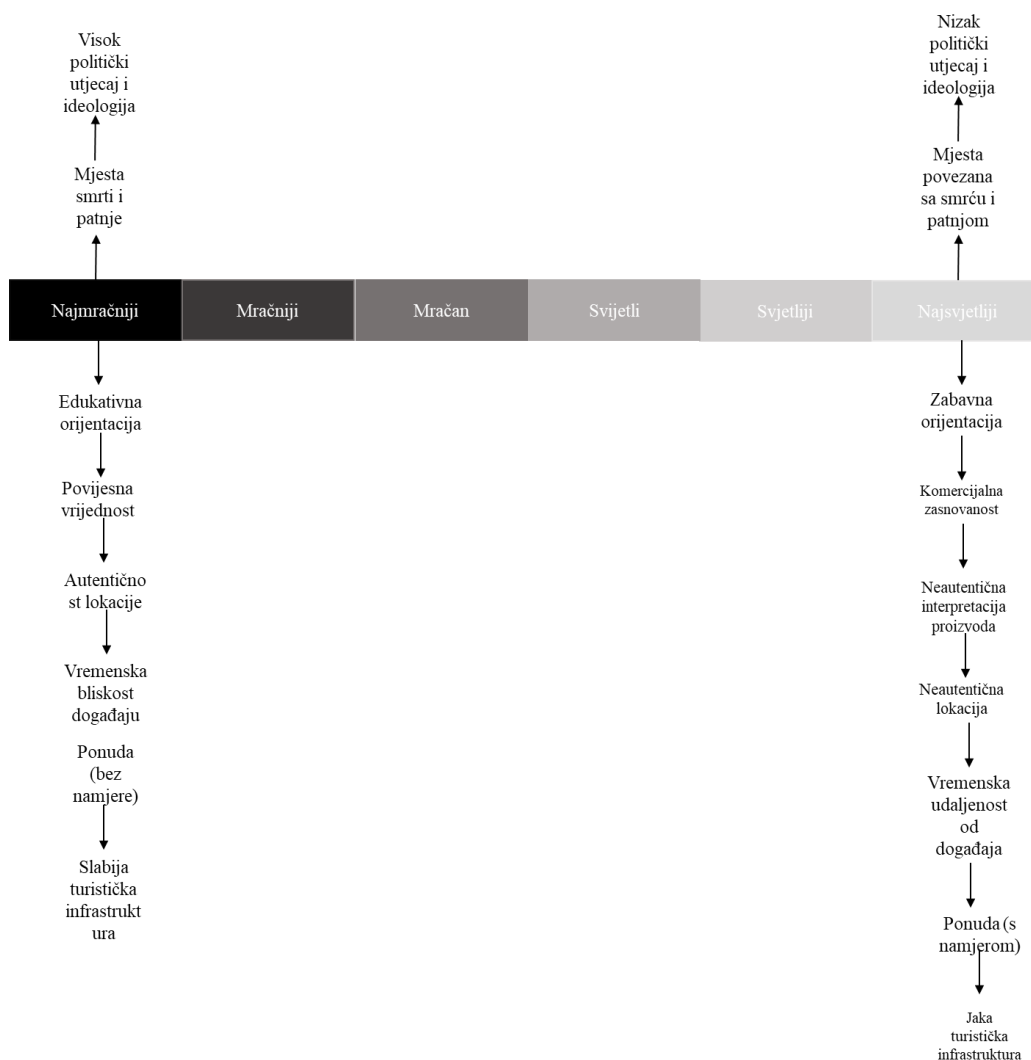
mjestu koje za pojedinca ima osobni ili socijalni značaj može biti doživljena i kao hodočašće. Kada postoji neposredna osobna veza između osobe i mrtve osobe, obilazak izaziva mistične osjećaje. U drugom slučaju, nudi spiritualni doživljaj koji je znatno širi jer se zasniva na zdravom razumu i humanosti, a ne pripadnosti rasi, naciji ili regiji. U najnovijem empirijskom istraživanju o motivaciji turista za mračni turizam, grupa autora je u slučaju Auschwitz-a, ustanovila četiri različita motivacijska faktora. Prvi, „*vidjeti da bi se povjerovalo*“, odnosi se na potrebu posjetitelja da razgleda lokalitet kako bi se uvjerio da se tako veliki zločin uopće mogao dogoditi. Drugi „*naučiti i shvatiti*“, ukazuje na potrebu da se posjetitelj bolje informira o Drugom svjetskom ratu i zločinima u *Auschwitz-u*, ali i da shvate razmjere tragedije koja se tamo zbila. Treći, „*čuvana mračna atrakcija*“, odnosi se na motive koji su u vezi sa samim mjestom kao simbolom mračnog turizma i interesiranjem za temu smrti. Četvrti faktor je „*emocionalni doživljaj naslijeđa*“ i čine ga motivi povezani sa željom pojedinca da ostvari kontakt s objektom svog povijesnog naslijeđa, a time i emocionalni doživljaj. Autori zaključuju da rezultati njihova istraživanja pokazuju kako su motivi posjete *Auschwitza* slični motivima obilaska bilo koje druge atrakcije kulturne baštine (edukacija, saznanje).

Poseban stav iznosi autor Walter (2009). Po njegovu mišljenju, veza između živih i mrtvih ostvaruje se, osim kroz mračni turizam, i preko niza drugih aspekata kao što su arheologija, grobovi, glazba, literatura, zakon, obitelj, jezik, fotografija itd. Autor zapaža da mračni turizam odražava, prije svega, relaciju između turista i mrtvih (posebno onih koji su bili žrtva ropstva, neprijateljstva i rasizma), znatno manje između turista i smrti kao takve. Posjeta grobu slavne osobe više je odraz zanimanja za njen život nego smrt. Walter napominje da su posjete mračnim atrakcijama najčešće sporedne i dio šireg programa putovanja (osim u slučaju posjete grobovima predaka i mjestima od privatnog značaja za turista), obilaska bojnih polja i hodočašća. Zato autor vjeruje da mračni turizam, najvećim dijelom, nije rezultat posebne motivacije. Zalaže se za to da više pažnje bude posvećeno odnosima koji se uspostavljaju na lokalitetima mračnog turizma, posljedicama koje on ostavlja na pojedincu i socijalnoj funkciji, nego na motivima turista ili ponudi atrakcija.¹⁵

¹⁵ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 227-229

2.3. Tipologija atrakcija mračnog turizma

Stone (2006) napominje da mračni turizam podrazumijeva spektar intenziteta: zanimanje turista može biti za smrt konkretne osobe, ali i generalno za smrt. Navedeni autor nudi tipologiju mračnih atrakcija u vidu tzv. spektra mračnog turizma (Sl. 3).

Slika 3. Spektar mračnog turizma

(Izvor: Stone, P. R., A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions, *Tourism*, 54 (2), 2006, str. 151)

Tematski parkovi mračnog turizma

Komercijalne atrakcije nude posjetiocu zabavni doživljaj. Njihov proizvod na temu smrti i stradanja je socijalno prihvatljiv, ali se percipira kao neautentičan. U spektru mračnog turizma takve atrakcije nalaze se na svjetlijoj strani, a dobri primjeru su *Londonska kula*, *Dungeon*

atrakcije (London, Jork, Edinburg, Amsterdam, Hamburg), kanadska kuća strave na slapovima Nijagare, *Nightmares Fear Factory*, edinburške *Ghost Walk* ture i slično.¹⁶

Mračne izložbe

Za razliku od tematskih parkova, izložbe nude proizvode na temu smrti s ciljem komemoracije i edukacije. Iako takvi sadržaji podrazumijevaju određeni stupanj turističke opremljenosti i komercijalizacije, percipiraju se kao ozbiljni i u spektru mračnog turizma zauzimaju mračniju poziciju. Lokacijski nisu autentični, jer se izložbe mogu postaviti na bilo kojoj lokaciji. Ovoj grupi muzeja pripadaju i muzeji kao što su *Muzej terora* u Budimpešti. Stone (2006) navodi još mračnije primjere; *Body Worlds*, neobičnu izložbu ljudskih leševa sačuvanih tehnikom tzv. plastinacije, koja se u anatomiji koristi za očuvanje tkiva, navodno organiziranu u svrhu zdravstvene edukacije (putujuću izložbu vidjelo je 17 milijuna posjetitelja diljem svijeta) ili *Catacombe del Cappuccini* u Palermu, gdje je u 16. stoljeću mumificirani leš jednog redovnika izložen na zidu kao trodimenzionalno umjetničko djelo.¹⁷

Tamnice i zatvori

Ove atrakcije ilustriraju nekadašnje načine kažnjavanja kriminalaca, a posjetiocu nude kombinaciju zabave i edukacije. Odlikuju se visokim nivoom komercijalizacije i turističkom infrastrukturom. U okviru spektra mračnog turizma zauzimaju središnji položaj, sa svijetlim i tamnim elementima. *The Galleries of Justice* u Notingemu (Velika Britanija) je atrakcija nastala od objekata koji su od kraja 18. stoljeća pa sve do 1980. godine služili kao zatvor i sudnica, a sada se promoviraju kao „jedino mjesto u zemlji gdje možete biti uhapšeni, osuđeni i pogubljeni u istom danu“. Drugi zatvori su recentnije prošlosti, održavaju viši nivo političkog utjecaja i ideologije i, kao atrakcije, imaju komemorativnu funkciju.¹⁸

Groblja

Groblja kao atrakcije imaju povijesni i komemorativni kontekst, pa se u svojim mračnim i svijetlim elementima može postaviti u sredinu spektra mračnog turizma. Gradska groblja su

¹⁶ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 230-231

¹⁷ Ibidem, str. 231

¹⁸ Ibidem, str. 231

ne samo posebno uređeni ambijenti gdje se velika pažnja posvećuje zaštiti pejzaža, arhitekture i spomenika već i element kulturnog nasljeđa (grobnice, spomenici i slično).¹⁹

Svetilišta

Svetilišta služe za sjećanje na nedavno preminule osobe, kako poznate tako i one nepoznate. Često nastaju spontano, kada obitelj ili oni koji poštuju preminulog pale svijeće i ostavljaju cvijeće na mjestu smrti. Takva vrsta atrakcije je najčešće privremenog karaktera, nema turističku infrastrukturu i može se pozicionirati u tamnijem dijelu spektra mračnog turizma. Kada je princeza Diana izgubila život u prometnoj nesreći, ljudi, uključujući i turiste, ostavljali su cvijeće na kapiji *Kensingtonske palače*. Poslije izvjesnog vremena „svetilište“ je premješteno na drugu lokaciju (*Althorp House*).²⁰

Mjesta ratnih sukoba

Nekadašnja bojišta, tj. mjesta povijesnih bitki (naročito Prvog svjetskog rata), vojnih pobjeda i poraza, predstavljaju klasične turističke atrakcije koje su često uključene u programe kružnih turističkih putovanja. To je naročito slučaj u Europi, gdje su rijetke maršrute na kojima je moguće izbjeći mjesta poznata po nekoj bitki. Iz perspektive mračnog turizma to nisu namjerne atrakcije; one imaju povijesni, obrazovni i komemorativni značaj. Često su komercijalizirane s centrom za posjetitelje i turističkom infrastrukturom. U spektru mračnog turizma zauzimaju mjesto na svjetlijem kraju.²¹

Mjesta genocida

U tipologiju koju je predložio Stone (2006), lokaliteti genocida predstavljaju ekstrem, najmračniji dio spektra. Riječ je o područjima gdje su izvršeni najteži zločini i masovna ubijanja ljudi. *Auschwitz* je na prvom mjestu među takvim atrakcijama i simbol holokausta iz Drugog svjetskog rata. Lokacije genocida imaju precizno geografsko obilježje i konkretan povijesni kontekst. Tunbridge i Ashworth (1996) se osvrću na zvjerstvo (*atrocitiy*), tj. na mjesto namjernog nanošenja ljudske patnje. Da bi to bila atrakcija mora zadovoljiti sljedeće kriterije: da surovost naginje neobičnom ili spektakularnom, da žrtve odlikuje nevinost, ranjivost i bespomoćnost; da postoji element masovnog, jer ljudi teže osjećaju empatiju za male grupe, da

¹⁹ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 230-231

²⁰ Ibidem, str. 232

²¹ Ibidem, str. 232

je priroda izvršilaca nedvosmisleno prepoznata i odvojiva od prirode žrtava; da je originalni događaj veoma uočljiv i da o njemu postoji adekvatna dokumentacija.²²

2.4. Mračni turizam u praksi

Mračni turizam nije nova pojava, jer je fascinacija smrću i stradanjem drugih od davnina prisutna kod ljudi. Možda najbolji primjeri za tu tezu su gladijatorske borbe u starom Rimu, koje su *Koloseum* ispunjavale znatiželjnim gledaocima i navijačima. Čuveni rimski spomenik, danas neizostavna točka u razgledavanju talijanske prijestolnice, može se smatrati i najstarijom atrakcijom mračnog turizma. I javna spaljivanja vještica tijekom španjolske inkvizicije okupljala je mnogo ljudi kako bi gledali kako ljudi gore u agoniji. Thomas Cook, osnivač prve turističke agencije na svijetu, uključio je u svoje paket aranžmane i mračne atrakcije – *Vaterlo* u Belgiji i bojišta iz američkog građanskog rata u Virginiji. Tarlow (2005:50) smatra da je Europa, kao kontinent s brojnim krvavim ratova u prošlosti i slavljenjem mrtvih u panteonima i katedralama, model za mračni turizam: „*Smrt dominira europskim turizmom, od posjeta grobovima pjesnika i kraljeva do masovnih grobova vojnika koji su stradali u brojnim ratovima*“. Može se, ipak, reći da se radi o planetarno rasprostranjenoj pojavi. Tako su, na primjer, među turistima koji žele posjetiti lokaciju velikih svjetskih zločina najtraženije destinacije Ruanda (masovne grobnice), Kambodža (polja smrti) i Poljska (nacistički logor *Auschwitz – Birkenau*). Čak i Irački (Južni) Kurdistan, poprište etničkog čišćenja 80-ih godina 20. stoljeća, promovira tragičnu prošlost kroz *Muzej genocida*. Zanimljiv je podatak da je kambodžanska vlast angažirala japansku firmu za izgradnju centra za posjetitelje i hotela u neposrednoj blizini polja smrti *Čoeng Ek (Choeung Ek)*. Privatna turistička agencija iz Pnom Pena nudi specijalne ture za genocid – turiste. Na internetskoj stranici kambodžanske turističke organizacije stoji upozorenje da pojedine stranice nisu za osjetljive posjetioce. *Auschwitz – Birkenau*, smatra Tarlow (2005:58), predstavlja vrhunac europskog mračnog turizma. Bio je to najveći nacistički logor gdje je, u plinskim komorama, od bolesti ili gladi, stradalo preko milijun ljudi, uglavnom Židova. Zbog svoje zloglasne prošlosti danas je jedna od najmasovnije posjećenih mračnih destinacija u svijetu, a 2005. godine registrirano je milijun turista. Zbog navale posjetioaca, ulaz u nekadašnji logor ograničen je na organizirane grupe. Turisti mogu ručati u restoranu otvorenom unutar velike prostorije, gdje su na tisuće žrtava „obrađene“ po dolasku u kamp.²³

²² Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 232

²³ Ibidem, str. 233

Slika 4. Prikaz žrtava u logoru Auschwitz

(Izvor: Privatna arhiva)

Slika 5. Prikaz logora Auschwitz

(Izvor: Privatna arhiva)

Popularan je i tzv. *grobjanski turizam*. Timothy (2011) navodi da su tri najposjećenija grobna mjesta u svijetu ona gdje je sahranjen Elvis Presley, princeza Diana i Marilyn Monroe. Grob Michaela Jacksona u Kaliforniji zatvoren je za većinu zbog straha od vandalizma i pritiska ogromne mase obožavatelja. Ipak, najpoznatija atrakcija ove vrste je pariško groblje *Père Lachaise*, koje je 1804. godine osnovao Napoleon Bonaparte. Tamo su sahranjene mnoge čuvene ličnosti, operaska diva Maria Callas, slikar Modigliani, muzičar Jim Morrison, šansonijerka Edith Piaf i kompozitor Chopin.²⁴

U Budimpešti postoji muzej posvećen komunističkom naslijeđu u Mađarskoj (*Muzej terora*, osnovan 2002. godine), gdje se mogu razgledati eksponati koji dočaravaju život u gulazima, socrealističku propagandu, mračne podrumne u kojima su mučeni sudionici mađarske

²⁴ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 234

revolucije iz 1956. godine i tzv. "*sala suza*" koja čuva uspomenu na 2500 žrtava revolucije. Posjetioци mogu pogledati i video snimak na kome stražar detaljno objašnjava proces egzekucije. Posljednje dvije sale čine kontrast u odnosu na prethodni dio muzeja jer nude neku vrstu sretnog završetka: film u boji pokazuje scene odlaska sovjetske vojske 1991. godine, posjetu pape, inauguraciju muzeja i slično, što donekle umanjuje osjećaj gorčine s kojom posjetilac napušta muzej.²⁵

Holocaust Memorial muzej u Washingtonu otvoren je 1993. godine i u prvoj godini rada registrirano je dva milijuna posjetitelja. Od tada ga je razgledalo 30-ak milijuna ljudi među kojima i više od osam milijuna učenika na školskim izletima. Posjetilo ga je više od 90 šefova država i 3500 stranih dužnosnika iz 132 zemlje. Posjetitelji su iz cijeloga svijeta, a zanimljivo je da među njima 90% njih nisu Židovi. Internetska stranica muzeja ostvarila je tijekom 2008. godine čak 25 milijuna posjeta. Zbog svega navedenog, neki ga smatraju nacionalnim muzejom s najvećim brojem posjetitelja u povijesti.²⁶

Nekadašnje kaznionice i zatvori gdje su razni kriminalci, ali i politički osuđenici izdržavali dugotrajne, nerijetko i doživotne kazne, danas su među najviše posjećenim atrakcijama mračnog turizma. Izgradnja takvih objekata ostvarila je veliki uspjeh u 19. stoljeću, ali su u međuvremenu zastarjeli i postali neadekvatni za prvobitnu namjenu. U posljednjih dvadesetak godina neki od njih pretvoreni su u hotele, a mnogi i u muzeje i turističke atrakcije, kao što je slučaj s napuštenim zatvorima *Pentridge* u Melbourneu, *Pudu* u Kuala Lumpuru ili *Eastern State Penitentiary* u Philadelphiji. Najpoznatija takva mjesta su dva otočna zatvora, *Alkatraz* u SAD-u i *Roben* u Južnoj Africi.²⁷

Smješten na "*otoku pelikana*" u zaljevu San Francisca, *Alkatraz* (poznat i pod imenom "*Stijena*") bio je, od sredine 30-ih do sredine 60-ih godina 20. stoljeća, vodeći američki zatvor s maksimalnom sigurnosnom kontrolom, gdje su bili zatvoreni i poznati kriminalci, poput gangstera Al Caponea. Ovo mjesto užasne prošlosti danas je jedna od najpopularnijih gradskih atrakcija. Svake godine preko milijun turista ukrca se na trajekt *Alkatraz*, kako bi razgledati nekadašnje ćelije i druge dijelove kaznionice. Nekoliko lokalnih agencija organiziraju razgledavanja i izlete s različitim programima, a postoje i specijalne večernje rute.²⁸

²⁵ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 234

²⁶ Ibidem, str. 234

²⁷ Ibidem, str. 234

²⁸ Ibidem, str. 234-235

Južnoafrički otok *Roben* bio je zatvor za disidente i političke neprijatelje. U eri *apartheida* tu su godinama bile utamničene vođe Afričkog nacionalnog kongresa, među kojima je najpoznatiji Nelson Mandela. Danas je *Roben* više od obične atrakcije, jer predstavlja destinaciju svojevrsnog hodočašća. I ovdje se nude vođene ture, a u ulozi tumača nastupaju bivši zatvorenici. Krucijalni dio obilaska je posjet Mandelinoj ćeliji koja se, postepeno, transformira u svetište. *Roben* se nalazi na UNESCO-voj listi svjetske kulturne baštine.²⁹

Mali i kameni dalmatinski otok *Goli otok*, služio je, u vrijeme tzv. Informbiroa (1949.-1958.), kao logor za jugoslavenske političare zatvorenike, protivnike režima Josipa Broza Tita i sljedbenike staljinizma. Osuđenici su bili izloženi tjelesnom i psihičkom mučenju i bili su prisiljavani na težak fizički rad u kamenolomu i raznim pogonima. Oni su i podigli sve zgrade na krševitom otoku, koje su dijelom i pošumili. Kasnije su ovdje služili kaznu kriminalci i ozbiljni mladi delinkventi. Zatvor je prestao s radom 1988. godine, a otok se danas može razgledati i iz turističkog vodiča zvanog *Goli express*.³⁰

I ratovi na prostoru bivše Jugoslavije tijekom 90-ih godina doprinijeli su nastanku nekih atrakcija mračnog turizma. To se, prije svega, odnosi na Sarajevo, Srebrenicu i Vukovar, čemu je posebno posvećeno poglavlje u knjizi *Tourist experience: contemporary perspectives* (Johnston, 2010). Zanimljivo je da autor navodi i beogradsku "mračnu tajnu" (o skrivanju i hapšenju Radovana Karadžića), koju je stranim turistima svojevremeno nudila jedna od turističkih agencija.³¹

2.5. Interpretacija u mračnom turizmu

Kao što je već prethodno navedeno, priroda mračnog turizma osjetljiva je i može biti politizirana. Timothy (2011) uočava da postoje različiti stavovi i neslaganja među interesnim grupama u pogledu tretiranja, razvoja i menadžmenta mračnih atrakcija. Ključno pitanje se odnosi na etičnost korištenja nečije nesreće i smrti radi ostvarivanja profita (ulaznice, suveniri i slično), kao i na obim i način turističkog opremanja atrakcije (centri za posjetitelje, prodavaonice i drugi sadržaji). U osvrtu na probleme menadžmenta u mračnom turizmu, Seaton (2009) navodi da komercijalizacija ima tri dimenzije. Prva se odnosi na to trebaju li se dozvoliti bilo kakve transakcije ili takva mjesta moraju biti sačuvana od komercijalizacije. Druga dimenzija je, tko bi trebao stjecati korist ako je izvjestan stupanj komercijalizacije dozvoljen?

²⁹ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 236

³⁰ Ibidem, str. 236

³¹ Ibidem, str. 236

Konačno, kako se to može i ostvariti a da ne bude ugrožen ugled svega što ta mjesta predstavljaju? Upravljanje atrakcijama u mračnom turizmu mora biti pažljivo i osnovano na balansiranom pogledu na prošlost i konkretni slučaj. Jedan od bitnih aspekata ravnoteže je odnos između edukativnog i zabavnog doživljaja koji se posjetiteljima nudi. Iako je to problem s kojim se suočavaju sve atrakcije kulturne baštine, on je kod mračnih atrakcija posebno izražen. Neke od njih su više zabavnoga karaktera (londonske *Jack Trbosjek ture*), dok su druge u toj mjeri ozbiljne ili svečane da je nužno izbjeći bilo kakav zabavni karakter. Budući da se radi o mjestima patnje, nesreće i smrti, suosjećajnost se mora iskazivati i prema mrtvima (pogotovo kada je riječ o nevinim žrtvama) i prema njihovim srodnicima, koji s pravom očekuju da takvi lokaliteti budu tretirani na odgovoran i dostojanstven način. U literaturi je posebna pažnja posvećena načinu prezentacije i interpretacije na mjestima mračnog turizma (informacije koje se daju posjetiteljima, predstavljeni objekti, način izlaganja, multimedijaska prezentacija, jezik i slično).³²

„Postoje krupni problemi u vezi s jezikom koji se koristi u interpretaciji kako bi ona adekvatno prenijela užase (koncentracijskih) kampova. Zato se, kao i zbog dostupnosti povijesnih dokumenata, široko koristi vizualna prezentacija.”³³ Ako se ima u vidu da neke atrakcije (pogotovo na "mračnijoj" strani spektra) izazivaju emocionalnu reakciju posjetitelja, interpretacija ima važnu ulogu „filtera”, ističu Sharpley i Stone (2009). Ako je adekvatna, može pomoći pri razumijevanju predstavljenog događaja i osnažiti doživljaj pojedinca. Ako interpretacija dovodi u zabludu, obmanjuje, trivijalizira ili komercijalizira, postaje prepreka koja, možda štiti posjetitelja od surove istine, ali mu, istovremeno ne dozvoljava duhovnu korist od posjete. Dakle, važno je da pri interpretaciji postoji određeni i prihvatljivi emocionalni element. Interpretacija mračnog naslijeđa, posebno kada je ono obilježeno genocidom ili etničkim čišćenjem, vrlo je osjetljiva, pa i kontroverzna. Kao sredstvo koje potiče empatiju, tumačenje uvijek sadrži određenu tvrdnju, naglašava ili izostavlja pojedine činjenice. Pitchford smatra kako je jedna od najvećih prepreka u komentiranju tragičnih događaja to što se priča pretežito sastoji od „loših vijesti” koje turisti, možda, nisu voljni čuti. U slučajevima kao što su *Muzej Holokausta* u Washingtonu ili istoimeni muzej u Jeruzalemu, tj. na mjestima koja imaju obrazovnu misiju, oni unaprijed znaju da će biti suočeni s dokazima o velikoj ljudskoj patnji. Međutim, ako interpretacija ima "šokirajući" karakter, javlja se opasnost da i sama

³² Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 236-238

³³ Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson, str.

postane „atrakcija“ po sebi. Posebno je delikatno uključivanje „loših vijesti“ kada turisti dolaze sa željom da upoznaju kulturne vrijednosti, umjetnička djela, folklor i suvremeni život destinacije, a ne njenu, eventualno, mračnu prošlost. Posjetitelji koji se ne interesiraju za takvu temu mogu izraziti negodovanje što su, neočekivano, izloženi priči o užasnim i depresivnim stvarima, pogotovo ako se sastoji i od politike. Mračni turizam je, nesumnjivo, kompleksan, emocionalan, višedimenzionalan, politički senzitivan, etički i moralno izazovan fenomen. Korist od njegova istraživanja leži u onome što otkriva, ili može otkriti, o odnosu između života i smrti, živih i mrtvih, i o institucijama i procesima koji posreduju između života i smrti, na osobnom ili životnom planu. Zaista, iako termin 'mračni turizam' implicira fokus na smrti i mrtvima, razvoj našeg razumijevanja ovog fenomena može nam, gle ironije, više kazati o životu i živima.³⁴

³⁴ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 238

3. GEOGRAFSKI APSKET MRAČNOG TURIZMA ISTOČNE EUROPE

U sljedećim potpoglavljima detaljnije će biti objašnjene granice Istočne Europe i mračni turizam u zemljama koje pripadaju istoj; Bjelorusija, Ukrajina, Moldavija te europski dio Ruske Federacije.

3.1. Istočna Europa

Unatoč dugoj povijesti naziva, do danas nema općeprihvaćene definicije pojma Istočna Europa. Među autorima teško je naći više povjesničara ili politologa koji bi se u potpunosti složili oko značenja tog pojma. Varijacije njegova značenja posljedica su čestih promjena tijekom vremena, a i dijelom toga što je u različitim razdobljima pojam Istočna Europa ovisio o nizu čimbenika, od intelektualnog koncepta do političkih orijentacija i etničkih identiteta. Regije koje ne uživaju formalan i zakonski priznat geopolitički položaj vrlo su složene po pitanju svoga definiranja. Istočna Europa služi kao izvrstan primjer dinamike koncepata regije i regionalizama. U definiranju neke regije najvažniji je uvjet zemljopisna komponenta, no iako regiju čine susjedne zemlje, to ne znači nužno da su one politički, kulturno i socijalno slične. U literaturi se mogu pronaći shvaćanja kako regiju čine četiri elementa: zemljopisni položaj, politički sustav, politička kultura i razina društvenog blagostanja. Dakle, zemljopisni položaj neke države nužan je, ali ne i presudan uvjet određenja regije. Slijede općenite definicije pojma Istočne Europe radi lakšeg sagledavanja te regije i njezine kompleksnosti u samom definiranju, ali i određivanju granica. Škola za slavenske i istočnoeuropske studije Sveučilišta u Londonu donosi možda i najširu definiciju regije Istočne Europe, prema kojoj ona obuhvaća zemlje Srednje i Istočne Europe od Finske na sjeveru do Balkana na jugu te od Njemačke i Austrije na zapadu do Rusije na istoku. Takvu definiciju Istočne Europe treba uzeti s rezervom stoga što se zemljopisna granica između Zapadne i Istočne Europe uglavnom shvaćala kao kulturna razdjelnica dvaju svjetova, što je s vremenom dobivalo izrazito vrijednosne konotacije. U političkom smislu nastanak Istočne Europe kao suvremene regije veže se uz relativno kratko razdoblje između 1945. i 1948. godine. To je razbolje obilježeno početkom i svršetkom uspostave komunističkih političkih režima u svim zemljama regije. To obilježje postaje glavni element homogenizacije regije Istočne Europe. Istočna Europa koja je uključivala Poljsku, Mađarsku, Čehoslovačku, Rumunjsku, Bugarsku, Albaniju, Sovjetski Savez i Jugoslaviju, kao politička regija počela se konstituirati neposredno nakon Drugog Svjetskog rata. Raspad komunističkog političkog i društvenog poretka u spomenutim zemljama, dovodi u pitanje i pojam Istočne Europe kao regije. Ako se u obzir uzme prije navedeno, dakle da je komunizam

bio glavni strukturni element koji je Istočnu Europu činio jedinstvenom političkom regijom, onda je jasno da se Istočna Europa počela raspadati kao regija. Kao novi element povezivanja država u regiji pojavila se demokratska transformacija, prijelaz države i društva iz autokratskog u demokratski politički poredak. To je razdoblje trajalo desetak godina, a onda se regija počela dijeliti na manje zemljopisno-povijesne cjeline kao nove regije. "Parcelizacija" Istočne Europe rezultat je različitog stupnja provedbe, tempa, oblika i rezultata demokratske transformacije država Istočne Europe. U vezi s novom podjelom regije, nalazimo različita mišljenja i analize istraživača koje se načelno mogu podijeliti u dvije skupine: dvodijelna i trodijelna. U prvu skupinu ulaze autori koji smatraju kako nekada jedinstvenu istočnoeuropsku regiju treba redefinirati u zemljopisno – političkom smislu i podijeliti je na Srednju i Istočnu Europu, ali tako da ta podjela ne ukine Istočnu Europu, nego da se izdvoje pod-regije unutar nje. S druge strane, u literaturi nalazimo stajališta kako na prostoru nekadašnje Istočne Europe danas postoje tri regije: Srednja Europa (Njemačka, Češka, Austrija, Poljska, Mađarska, Slovačka, Slovenija i Hrvatska), Jugoistočna Europa ili Balkan i "prava Istočna Europa", koja obuhvaća države nastale raspadom Sovjetskog Saveza (Rusija, Bjelorusija, Moldavija i Ukrajina). U definiranju Istočne Europe, odlučeno je voditi se granicama koje obuhvaćaju države Istočnog partnerstva – Bjelorusija, Moldavija i Ukrajina, europski dio Ruske Federacije.³⁵

3.2. Mračni turizam Bjelorusije

Republika Bjelorusija, bivša članica Sovjetskoga Saveza, nalazi se u istočnoj Europi, točnije u Istočnoeuropskoj nizini te nema izlaz na more. Graniči sa zemljama koje su nastale u 20. stoljeću nakon raspada Sovjetskoga Saveza: Rusijom na istoku, Ukrajinom na jugu, Poljskom na zapadu, te Litvom i Latvijom na sjeverozapadu. Istočna Europa se smatra regijom s najslabije razvijenim međunarodnim turizmom, iako se zapaža rast dolazaka, vrlo veliki problem predstavlja strogi vizni režim.³⁶ Minsk je glavni grad Bjelorusije i predstavlja glavnu političku silu i glavni industrijski grad. U prošlosti se Bjelorusija razvijala sporo zbog nedostatka goriva i ostalih rudnih bogatstva. No Bjelorusija danas osigurava naftovod i plinovod iz Sibira i drugih područja što rezultira sirovinom za naftnu preradu i razvitak petrokemijske industrije.³⁷ Postoji zainteresiranost Bjelorusije za turizam no još uvijek je ‘‘zatvorena’’ za turizam kao takav zbog političkih pitanja i problema unutar države koji nisu u

³⁵ Musladin, M., 2013: *Istočno susjedstvo Europske unije: Bjelorusija, Moldova i Ukrajina*, Sveučilište u Dubrovniku, str. 56-58, file:///C:/Users/Bruna/Downloads/Politicka_misao_3_2013_56_78.pdf (2.5.2020.)

³⁶ Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V. T., 2013: *Geografija turizma regionalni pregled*, Naklada Lijevak, Zagreb, str. 245

³⁷ Hobbs, J., J., 2009: *World Regional Geography, 6th edition*, Brooks/Cole, U.S.A., str. 185

potpunosti riješeni. Bjelorusija se još naziva i ‘‘posljednjom europskom diktaturom’’ što utječe na razvoj turizma no teži se ka ‘‘otvaranju’’ prema ostalim državama. Ima puno toga za ponuditi počevši od jedine preostale, netaknute, *Bjelovjeske šume*, koja je nekoć prekrivala veliki dio Europe što je vrlo pogodno za razvitak eko turizma, kao i za lov i pecanje na brojnim parkovima i jezerima Bjelorusije. *Minsk* te drugi grad po veličini, *Brest*, nalaze se na glavnom putu od Zapada do Moskve što omogućava razvijen tranzitni turizam, no takav oblik turizma se ne veže za duži boravak turista u Bjelorusiji.³⁸ U Bjelorusiji se nalaze brojne destinacije mračnog turizma uključujući destinacije povezane s; srednjovjekovnim bitkama, Velikom Sjevernim ratom, Domovinskim ratom (1812. godine), Prvim svjetskim ratom te Velikom domoljubnim ratom. U nastavku slijede destinacije mračnog turizma u Bjelorusiji.

Bjelorusija je u povijesti doživjela najveće ratove u svjetskoj povijesti. Danas posjetitelji mogu posjetiti mjesta poznatih bitki i velikih tragedija, također, mogu sudjelovati u povijesnim festivalima i povijesnim rekreacijskim projektima. U Bjelorusiji još uvijek postoje dvorci i hramovi koji su držali prvu crtu obrane protiv neprijatelja tijekom srednjeg vijeka. Spomenuti Sjeverni ili Nordijski rat (1700.-1721. godine), bio je oružani sukob koalicije Danske, Rusije, Poljske i Saske (poslije još i Pruske, Velike Britanije i Hannovera) s jedne te Švedske s druge strane. Rat se vodio u Sjevernoj i Istočnoj Europi radi slamanja švedske vojne i političke prevlasti. Švedski kralj Karlo XII. već je početkom rata 1700. godine porazio Dance u *Holsteinu* te ih prisilio na separadni mir u *Travendalu*. Potom se iskrcao u *Livoniji*, potukao iste godine Ruse kraj *Narve*, a 1701. godine Sase kraj *Rige*. Godine 1702. zauzeo je *Varšavu*, a 1704. godine natjerao je poljski *Sejm* da zbací kralja Augusta II. Jakog s poljskog prijestolja i da izabere za kralja Karlova štíćenika Stanislawa Leszczyńskoga. Zatim je pošao na *Sasku* i prisilio Augusta II. Jakog u *Altranstadtu* 1706. godine da se odrekne poljske krune. U novom pohodu na Rusiju (1707–1709. godine) Karlovu vojsku slomio je Petar I. Aleksejevič kraj *Poltave* (1709.godine). Taj poraz bio je prekretnica u Sjevernom ratu. Njega su iskoristili Danci koji su pod Fridrikom IV. osvojili *Bremen*, *Verden* i *Schleswig*, potom Poljaci koji su pod Augustom II. Jakim slomili švedsku okupaciju i protjerali S. Leszczyńskoga, dok je Petar I. Aleksejevič osvojio baltíčke zemlje i Finsku. *Pruska*, koja je 1715. zajedno s Velikom Britanijom i Hannoverom objavila rat Švedskoj, zauzela je *Pomeraniju*. Pregovori o miru, započeti 1716., doveli su do cilja tek nakon smrti Karla XII. Mirom u Stockholmu (1719. odnosno 1720) Hannoveru su pripali *Bremen* i *Verden*, a *Pruskoj* Zapadno Pomorje; mirom u

³⁸ Boniface, B., Cooper, C., 2012: *Worldwide Destinations: The Geography of travel and tourism, 6th Edition*, Routledge, London-New York, str. 336-337

Frederiksborgu (1720) Švedska je priznala Danskoj pravo da i od nje ubire carinu u Sundu, a mirom u Nystadtu (1721) Rusija je stekla *Livoniju, Estoniju, Ingermanland* i dio Finske. Porazom u Sjevernom ratu Švedska je svoj vodeći položaj na Baltiku morala prepustiti Rusiji.³⁹ Budući da Bjelorusija dijeli granicu s Rusijom i Poljskom koje su sudjelovale u ratu, Bjelorusija je također pretrpjela razaranja.

Također, Napoleonova vojska pretrpjela je veliki poraz upravo na obalama bjeloruske rijeke *Berezine*. Nakon što je stigao u spaljenu Moskvu, Napoleon je naredio veliko povlačenje. Ogroman problem bio je nedostatak hrane za ljude i konje. Slijedila je glad i sve češće dezerterstvo te nekoliko manjih izgubljenih bitki. Krajem studenoga 1812. vojska je stigla do rijeke *Berezine* u današnjoj Bjelorusiji. Borbe koje su se vodile na toj rijeci između Napoleonove vojske i trupa ruskog cara Aleksandra I. nazivaju se *Bitka na Berezini*. Bila je to posljednja bitka tijekom povlačenja iz Rusije. Dana 26. studenog razina vode u rijeci je bila visoka i nije se mogla prijeći. Močvarna područja uz rijeku su se zaledila. Rano ujutro Napoleon je izdao zapovijed da dio vojske prepliva hladnu rijeku. Vojnici su izradili splavi na koje je stalo po 10 osoba. Za to vrijeme dio vojske je napao ruske položaje, a dio je pokušavao od dijelova uništenih kuća sagraditi dva mosta, jedan za pješništvo i jedan za topništvo i konjicu. Graditelji mosta morali su ulaziti u hladnu vodu i mijenjati se svakih 15 minuta. Mnogi su se utopili i umrli od posljedica pothlađivanja. Od 400 nizozemskih graditelja preživjelo ih je samo osmero. Vojska je počela prelaziti, ali su se mostovi u sljedeća dva dana nekoliko puta srušili i bili obnovljeni. Rusi su na kraju uspjeli potući francusku vojsku i zadati poraz koji će označiti prekretnicu napoleonskih ratova. Od 70.000 Francuza na kraju je samo 40.000 prešlo rijeku. Vijest o katastrofi na obalama *Berezine* ubrzo se proširila Europom, a Francuzi su pokušali izvesti puč. Stoga je Napoleon početkom prosinca prepustio vojsku maršalu Muratu i krenuo u Pariz kako bi zadržao vlast. Inače, ovaj francuski pohod na Rusiju u toj se zemlji naziva Domovinski rat.⁴⁰

Bjelorusija je tijekom 20. stoljeća bila mjesto žestokih bitki tijekom Prvog svjetskog rata. Grad *Mogilev* je bio i sjedište glavnog zapovjednika ruske vojske – posljednjeg ruskog kralja Nikole II. Jedne od najtragičnijih posljedica koje je Bjelorusija zadobila, bile su one tijekom Velikog domovinskog rata (naziv se zapravo odnosi na operacije tijekom Drugog svjetskog rata, naziv se isključivo koristi smo u državama bivšeg Sovjetskog Saveza). Rusija je u

³⁹ Sjeverni rat, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56340> (2.5.2020.)

⁴⁰ Povijest.hr, *Konačni Napoleonov poraz u Rusiji (1812.)*, <https://povijest.hr/nadanasnjidan/konacni-napoleonov-poraz-u-rusiji-1812/> (2.5.2020.)

spomenutom ratu izgubila svakog trećeg stanovnika Bjelorusije. U tu svrhu tvrđava Brest smatra se svojevrsnim svetištem, a tamo se nalaze i brojni spomenici podignuti u svrhu odavanja počasti, no detaljnije će biti obrađeno u nastavku teksta. U spomen na žrtve također je izgrađen memorijalni '*Buinichi field*' (*Buiničko polje*), blizu grada *Mogileva*. *Katinijski memorijal* također je simbol tragedije i sjećanje na svakog trećeg poginulog u Velikom domovinskom ratu. Zatim slijede koncentracijski logor *Mali Trostenec*, memorijalni kompleks *Krasnij Bereg* i *Ozarichi*. U Bjelorusiji se također nalazi prvi svjetski muzej povijesti Velikog domovinskog rata, a na aveniji *Pobeditelej* nalazi se izložba opreme i naoružanja korištene tijekom Velikog domovinskog rata. Iz prethodno navedenog, može se zaključiti kako Bjelorusija ima razvijene povijesne rute posvećene velikim bitkama, herojskim podvizima i tragedijama.⁴¹ Bjelorusija ima destinacije koje pripadaju najmračnijoj strani skale, ali i one koje pripadaju mračnoj strani.

3.2.1. Koncentracijski logor Mali Trostenec

U prosincu 1941. godine Hitler je odlučio pokrenuti proces uništavanja Židova u Europi. Uskoro je započela i deportacija Židova iz geta i svih okupiranih područja u sedam logora smrti nazvanih 'Vernichtungslager' (logor istrebljenja ili logor smrti). Bili su to *Auschwitz*, *Belzee*, *Chelmo*, *Majdanek*, *Sobibor*, *Treblinka II.*, među njima i *Mali Trostenec*. U početku je *Mali Trostenec* služio za sovjetske vojnike koji su bili zarobljeni tijekom napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez.⁴² S vremenom prenamijenjen je u logor istrebljenja/smrti Židova koji si živjeli u okolici Minska, iako je ubijeno i Židova dovezenih iz Njemačke, Austrije i prostora današnje Češke. Procjenjuje se da je u logoru ubijeno oko 65, 000 Židova.⁴³ Stanovnici Bjelorusije su također stradavali u akcijama nacista jer su provodili i akcije istrebljenja drugih manjina i pripadnika političkih ideologija. Aleksandar Lukašenko smatra kako bi *Trogenetski memorijal* trebao biti od paneuropskog značaja. Logor kao takav u svome izvornome izgledu više ne postoji, ali danas se na tome mjestu mogu vidjeti brojni spomenici i skulpture u znak sjećanja na strašne zločine.

⁴¹ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism> (6.5.2020.)

⁴² Biblija, Znanje bez rukavica, *Strahote rata – holokaust*, <https://biblija.wordpress.com/2015/12/28/strahote-rata-holokaust/> (6.5.2020.)

⁴³ Advisor.Travel, *Logor Mali Trostanec*, <https://hr.advisor.travel/poi/Logor-Mali-Trostanec-19617> (6.5.2020.)

Slika 6. Spomen ploča – logor *Mali Trostenec*

(Izvor: <https://hr.advisor.travel/poi/Logor-Mali-Trostanec-19617/photos>, 2020)

3.2.2. Tvrđava Brest

Tvrđava je sagrađena 1830-ih i 1840-ih godina na mjestu gdje se 'susreću' rijeke *Bug* i *Mukhavyets*. Tijekom gradnje tvrđave, cijeli je grad premješten 2 kilometra dalje na novu lokaciju. Crkva sv. Nikole izgrađena je između 1851. i 1876. godine, a veliki dio uništen je tijekom Drugog svjetskog rata. Površina iznosi više od četiri četvorna kilometra, iako su vanjski dijelovi obrane oštećeni tijekom 20. stoljeća. U središtu tvrđave nalazi se citadela koja je mostom povezana s tri umjetna utvrđenja: Utvrdom *Kobrin* (sjeveroistočna strana), Utvrda *Terespol* (zapadna strana) te Utvrda *Volyn* (jugoistočna strana).⁴⁴

Tvrđava *Brest* ima važan povijesni značaj za Bjelorusiju kao državu, ali i stanovnike. Zbog nimalo lijepe povijesti ima i važan memorijalni karakter. Tako je tvrđavu 1915. godine zauzela njemačka vojska, a nakon Prvog svjetskog rata pripadala je poljskom teritoriju. Godine 1930. postala je zloglasni zatvor Poljske, nakon održanih izbora u *Brestu*. Godine 1939. tvrđava je dodijeljena Sovjetskom Savezu. Tvrđava je zadobila titulu herojske tvrđave zbog hrabrosti sovjetskih vojnika u borbi protiv njemačke vojske 1941. godine. Nacisti su zauzeli grad *Brest*

⁴⁴ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus, <https://www.belarus.by/en/travel/belarus-life/brest-fortress> (8.6.2020.)

od čega je 90% grada uništeno bombama. Kao što je prethodno navedeno, tvrđava ima važan povijesni značaj te je svojevrsni simbol sovjetskog otpora tijekom Drugog svjetskog rata.⁴⁵

Tvrđava *Brest* daleko je najvažnija turistička atrakcija i jedna od najvažnijih atrakcija za vidjeti u Bjelorusiji uopće. Tvrđava nije obnovljena na kraju rata već je postala svetište za strašne i herojske događaje koji su se odigrali.⁴⁶

Na samom ulasku u tvrđavu nalazi se betonski blok s urezanim zvijezdom te se preko zvučnika turistima priča o invaziji njemačke vojske na *Brest*. Dok turisti hodaju prema središtu tvrđave, mogu vidjeti veliki spomenik "*Žeđ*" koji prikazuje povrijeđenog vojnika koji pokušava popiti malo vode iz rijeke. Spomenik simbolizira hrabrost posljednjih preostalih vojnika koji su branili tvrđavu i opstali bez hrane i vode. Glavni dio spomen obilježja je *Trg Ceremonije* koji vodi do Muzeja obrane tvrđave *Brest* i ruševina *Bijelog dvora*. Zatim *Bayonet Obelisk*, visok 100 metara koji se može vidjeti s bilo kojeg dijela tvrđave, a povezan je s glavnim spomenikom '*Hrabrost*' s tri nadgrobna spomenika. Poznato je samo 216 od 850 poginulih branitelja. Spomenuti spomenik '*Hrabrost*' visok je 33,5 metara i kroz seriju rezbarija govori priču o herojskoj obrani tvrđave. Dalje od tvrđave nalaze se kulturna *Kholmska vrata* sa zidovima ispucanim od metaka.⁴⁷

Slika 7. Spomenik '*Hrabrost*'

⁴⁵ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus, <https://www.belarus.by/en/travel/belarus-life/brest-fortress> (8.6.2020.)

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Ibidem

(Izvor: <https://www.belarus.by/en/travel/belarus-life/brest-fortress>, 2020)

3.2.3. Veliki muzej Domovinskog rata u Minsku

Bjeloruski državni muzej povijesti Velikog Domovinskog rata bio je prvi svjetski muzej koji je ispričao priču o najkrvavijem ratu 20. stoljeća, i jedini u Bjelorusiji izgrađen u godinama nacističke okupacije. Danas je to jedan od najvažnijih i najvećih ratnih muzeja u svijetu, zajedno s muzejima u Moskvi, Kijevu i New Orleansu. U tim strašnim godinama Bjelorusija je izgubila svakog trećeg stanovnika. Poginulo je više od 3 milijuna ljudi, uključujući oko 50 000 partizana i podzemnih boraca. Diljem zemlje postojalo je 250 logora smrti uključujući već spomenuti logor *Trostenec*, jedan od najvećih nakon *Auschwitza*, *Majdaneka* i *Treblinka*.⁴⁸

Zbirka prvog svjetskog muzeja *Velikog Domovinskog rata* osnovana je 1942. godine, kada nitko nije mogao predvidjeti koliko će rat trajati. Budući eksponati poslani su izravno s linija fronta posebnom republičkom povjerenstvu koje je osnovano za prikupljanje dokumenata i materijala o Velikom Domovinskom ratu. Komisija je djelovala iz Moskve, u koju je bila evakuirana tijekom rata. Među prvim materijalima muzeja bile su kronike o partizanskom pokretu, tiskane i ručno pisane knjige te ručno izrađeno oružje. Gotovo 6 mjeseci postojala je praznina u liniji fronta u blizini *Vitebska*, tzv. *Vitebskih vrata*. Vrijedni predmeti, materijalni dokazi o neprijateljskim zločinima dovedeni su kroz Moskvu i izloženi u Državnom povijesnom muzeju. U studenom 1942. godine u Moskvi je postojala impresivna izložba pod nazivom *'Bjelorusija živi, Bjelorusija se bori, Bjelorusija će ostati sovjetska'*. Izložba je bila otvorena do 1944. godine, kada je premještena u oslobođeni grad *Minsk*. Muzej predstavlja jednu od rijetko netaknutih građevina u razrušenom i opljačkanom *Minsku*, a predstavlja čuvara uspomene na hrabrost i tragediju bjeloruskog naroda. Za javnost je otvoren 1944. godine, kada je *Minsk* oslobođen. Iste godine muzejski radnici počeli su s istraživanjem logora *Trostenec*, a godine 1949. sudjelovali su u prvim iskopavanjima u herojskoj tvrđavi *Brest*. Godine 1966. muzej se preselio u zgradu koja je posebno namijenjena za muzej, na središnji trg u *Minsku* (sada *Oktobarski trg*). Jedinstvena izložba oružja i vojne opreme na otvorenom, otvorena je 1977. godine pored muzeja. Tijekom desetljeća istraživanja Velikog Domovinskog rata, muzejska zbirka je znatno narasla, čak i danas muzej dobiva 700-800 neprocjenjivih rijetkosti. U 21. stoljeću, na inicijativu bjeloruskog predsjednika napravljeni su planovi za stvaranje novih

⁴⁸ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus, <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk> (8.6.2020.)

prostora za muzej kako bi se dobilo više izložbenog prostora te se planira uvođenje moderne tehnologije kojom bi mogli educirati posjetitelje i prikazati više činjenica o tragičnom ratu.⁴⁹

Obnovljeni muzej otvoren je 2. srpnja 2014. godine uoči Dana neovisnosti kao svojevrsna počast 70. obljetnici oslobođenja Bjelorusije od nacističkih osvajača (Sl. 8).

Slika 8. *Veliki muzej Domovinskog rata u Minsku*

(Izvor: <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk>, 2020)

Muzej se sada nalazi na *Trgu Heroja* pokraj stele *Minsk – Grad heroja* i kompleksa *Pobeda* (kompleks muzeja i parka). Duž avenije *Pobeditelei* su se održavale vojne parade i svečani marševi. Prednja fasada muzeja izgleda kao svečani pozdrav; 11 zraka izrađenih od nehrđajućeg čelika koji simboliziraju Veliku pobjedu i istovremeno 1.100 tragičnih dana i noći okupacije *Minska*. U muzeju se nalazi oko 145 000 rijetkosti koji su prikupljeni tijekom vojnih operacija u istočnoj Europi i Njemačkoj, a predstavila su ih veleposlanstva različitih zemalja u vrijeme mira. Izložci su podijeljeni u 28 zbirki i izloženi su u 10 tematskih dvorana:⁵⁰

- Svijet i rat;
- Svijet prije i u prvim godinama Drugog svjetskog rata;
- Put rata;
- Početak Velikog Domovinskog rata. Obrana Bjelorusije u ljeti 1941. godine. Bitka kod Smolenska. Bitka za Moskvu 1941.-1942. godine;
- Preokret rata. Sovjetski front;

⁴⁹ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus, <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk> (8.6.2020.)

⁵⁰ Ibidem

- Nacistički okupacijski režim na teritoriju Bjelorusije 1941.-1944. godine;
- Partizanski pokret i antifašistički otpor u Bjelorusiji. Sudjelovanje Sovjeta u europskim pokretima otpora 1941.-1945. godine
- Oslobođenje Bjelorusije. Poraz nacističke Njemačke, njenih saveznika i militarističkog Japana;
- Bjelorusija nakon oslobođenja. Godine 1944.-1950. Sjećanje na rat;
- Nasljednici Velike pobjede.⁵¹

Muzej na svojevrsan način objedinjuje sve važne događaje, materijale i dokaze o teškoj povijesti Bjelorusije, a također ima i memorijalnu ulogu, odnosno ulogu sjećanja na žrtve rata. Osim što je vrlo atraktivnog i modernog izgleda, vrlo je bogat i konkurira svjetskim muzejima u Rusiji, Ukrajini te muzeju u New Orleansu. Navedene turističke atrakcije mračnog turizma Bjelorusije uglavnom su u bliskoj vezi s poviješću odnosno ratovima koji su se u prošlosti vodili. Na temelju spektra mračnog turizma zaključuje se kako logor *Mali Trostenec* pripada onom, najmračnijem spektru jer je to mjesto smrti i patnje, ima edukativni karakter, izrazitu povijesnu vrijednost, autentičnu lokaciju, nešto slabiju turističku infrastrukturu ako se logor uspoređuje s preostale dvije atrakcije; tvrđavom *Brest* te *Velikim muzejom Domovinskog rata* u Minsku. Dakle za tvrđavu *Brest* se ne može reći kako ima slabiju turističku infrastrukturu budući da se uz taj veliki kompleks nudi ponuda smještaja, hrane i pića, dakle ponuda s namjerom, što na spektru mračnog turizma pripada onoj 'svjetlijoj' strani, ali ipak postoji autentična interpretacija, povijesna vrijednost, visok politički utjecaj i ideologija, edukativna orijentacija, ono što ipak pripada 'mračnijoj' strani spektra.

3.3. Mračni turizam Ukrajine

Ukrajina je najveća europska država, po ukupnoj veličini na drugom je mjestu iza Ruske federacije. Područje Ukrajine bilo je poznato kao Rutenija, a stanovnici kao Ruteni ili Rusini; a u Ruskoj povijesti kao *Mala Rusija*. Ovo su područje u prethodnim stoljećima naseljavali Skiti ili Sarmati. Sadašnje ime tumači se na različite načine, obično kao pogranična krajina. Službena ukrajinska vlast ne priznaje Rusine kao poseban narod, već kao dio ukrajinskog etnosa, a njihov rusinski jezik, kao ukrajinski dijalekt. Ukrajina je svoju neovisnost proglasila 1991. godine kao što su to učinile i ostale sovjetske republike.⁵² Ukrajina graniči s Rusijom na

⁵¹ Belarus, Official Website of the Republic of Belarus, <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk> (8.6.2020.)

⁵² *Atlas svijeta za školu i dom*, nakladnik Marjan tisak do.o., Zagreb, Mozaik knjiga, str. 89

sjeveru i istoku, Bjelorusijom na sjeveru, Poljskom, Slovačkom i Madžarskom na zapadu te Rumunjskom i Moldavijom na jugozapadu.

Budući da je povijest Ukrajine iznimno dugo i opsežna u nastavku će biti prikazana povijest Ukrajine od njena ulaska u sustav SSSR-a 1922. godine. Godine 1924. u okviru Ukrajinske SSR osnovana je Moldavska Autonomna SSR, a umjesto stare administrativne podjele na gubernije uvedena je podjela na okruge i rajone (od 1932. na oblasti). Zajedno u suradnji s drugim sovjetskim republikama Ukrajina je 1929. godine bila uključena u izgradnju planske privrede. Te iste godine započeo je proces nasilne kolektivizacije privatnih seljačkih gospodarstava. Posljedice spomenute nasilne kolektivizacije i gospodarsko-društvenih lomova bila je velika glad, u kojoj je na području Ukrajine umrlo između 4 i 6 milijuna ljudi. Staljinove čistke i ovdje su doživjele vrhunac 1937.-1938. godine, a u njima je stradao značajan dio ukrajinske političke i intelektualne elite. Nakon sloma Poljske 1939. godine, a na temelju sovjetsko-njemačkog pakta o nenapadanju 1939. godine, teritorij zapadne Ukrajine, dotad pod poljskim vrhovništvom, potpao je pod sovjetsku vlast te je formalno uključen u sustav SSSR-a i ujedinjen s Ukrajinskom SSR. Tijekom Drugog svjetskog rata Ukrajina je bila jedna od glavnih ratišta (1941.-1944. godine), zbog čega je pretrpjela strašne ljudske gubitke, osim toga uništena su bila i kulturna i gospodarska dobra. Iz ugroženih područja 1941. godine bio je evakuiran dio velikih industrijskih objekata te oko 3,5 milijuna ljudi. Borbe oko *Kijeva*, *Odese* i *Sevastopolja* pomogle su sovjetskoj vojsci da spriječi provođenje Hitlerova plana o osvajanju cijelog Sovjetskog Saveza. Ipak, u ljeti 1942. godine njemačke postrojbe uspjele su zauzeti cijelu Ukrajinu koja je po Hitlerovu planu trebala postati kolonija Trećeg Reicha i njegova važna žitnica i sirovinaska baza. U početku je stanovništvo Ukrajine pozitivno gledalo na suradnju s Nijemcima posebno zbog staljinističkog terora, međutim, okrutna njemačka uprava izazvala je otpor te je 1942. godine bila osnovana Ukrajinska ustanička vojska koja se borila protiv Nijemaca i komunista. Ukrajina je do 1943. godine bila pod njemačkom i rumunjskom okupacijom, kada je Crvena armija nakon Kurske bitke prešla u protunapad. Do kraja godine zauzela je istočne i srednje dijelove Ukrajine (Kijev je bio oslobođen 1943. godine), a do 1944. godine zaposjela je cijeli teritorij Ukrajine. Ubrzo nakon toga Crvena armija zaposjela je i Zakarpatsku Ukrajinu. Godine 1945. Ukrajina je zajedno s Rusijom i Bjelorusijom postala članica UN-a. Ruska republika ustupila joj je Krimsku oblast 1954. godine. Godine 1986. nastala je politička kriza zbog prikrivanja posljedica nesreće u nuklearnoj elektrani *Černobil*. Nastupila je demokratizacija koja je bila uzrok političkih promjena u SSSR-u; deklaracija o neovisnosti donesena je 1991. godine, a stupila je na snagu raspadom SSSR-a te iste godine.

Početak 1990-ih godina nastali su sporovi s Rusijom oko statusa *Krima*, podjele ratne Crnomorske flote, oko ruske inicijative za uvođenje zajedničke vojske i valute itd. Bile su izražene i autonomističke težnje područja s većinom ruskih stanovnika, istodobno su vlasti u pridnjestarskom području težile odvajanju od Moldavije i priključenju Ukrajini. Ukrajina je 1994. godine pristupila vojnoj suradnji s NATO-om (program Partnerstvo za mir).⁵³

Ukrajina je službeno podijeljena na 24 pokrajine, odnosno oblasti, 2 općine te Autonomnu Republiku Krim koja uživa poseban status. Upravo zbog ovakve podjele na oblasti često se događaju incidenti kao što je onaj 2015. godine kada je u sukobima u Istočnoj Ukrajini poginulo 6200, raseljeno oko 1,3 milijuna stanovnika, a iz Ukrajine je izbjeglo oko 867 000 stanovnika (najviše u Rusiju).⁵⁴ Upravo razno i često pogrešno tumačenje odredbi i sporazuma dovodi do oružanih incidenata, a često se u kontekstu Ukrajine spominje politička nestabilnost što ne pridonosi ugledu države kao sigurne zemlje za turiste i ostale posjetitelje.

3.3.1. Černobil

Daleko najpoznatija destinacija mračnog turizma je upravo *Černobil*, a 2019. godine snimljena je serija o jednoj od najvećih katastrofa u svijetu. Anton Tarasenko, šef Odjela za turizam i promociju kijevske gradske državne uprave kazao je da je broj posjetitelja 2018. godine iznosio 60, 000 dok je 2019. godine zbog spomenute serije broj rezervacija narastao za 30% te se očekuje kako će broj posjetitelja narasti na čak 100,000.⁵⁵

Izgradnja nuklearne elektrane u *Černobilu* započela je 1970. godine, a iste godine gradio se i novi grad koji bi osigurao smještaj za radnike elektrane, građevinske radnike; *Pripjat*. *Černobil* je bio jedna od najvećih nuklearnih elektrana u SSSR-u i prva takva izrađena na teritoriju Ukrajinskog SSR-a. U toj se elektrani (u kojoj su se nalazila 4 dovršena i jedan nedovršeni reaktor), 16.4.1986. godine dogodio do sada najteži kvar na nuklearnom reaktoru, što je izazvalo teške i brojne posljedice: 31 preminula osoba (od toga 29 od zračenja), 135 000 osoba je evakuirano te je zabilježen znatan porast radioaktivnosti ne samo na tom području nego i u većem dijelu Europe. Do kvara je došlo na četvrtom reaktoru pri nepravilno zamišljenom i nepravilno provedenom pokusu zaustavljanja rada reaktora, pri čemu je isključeno hlađenje reaktora. Zbog tog razloga temperatura je nekontrolirano porasla, zapalili

⁵³ Ukrajina, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63065> (9.6.2020.)

⁵⁴ Ibidem

⁵⁵ Live Science, *Is it safe to visit Chernobyl?*, <https://www.livescience.com/65673-is-visiting-chernobyl-safe.html> (11.6.2020.)

su se grafitni moderatori te je došlo do taljenja reaktorske jezgre i zatim eksplozije. Pri tome su u atmosferu izbačene velike količine radioaktivnih tvari. Radioaktivni oblak nošen zračnim strujama krenuo je prema Skandinaviji, a zatim obišao cijelu sjevernu i srednju Europu. Požar na reaktoru ugašen je početkom svibnja zatrpavanjem pijeskom, a poslije je ostatak reaktora zazidan u betonski sarkofag.⁵⁶ Za utemeljene analize fizikalno-tehničkih uzorka nesreće trebalo je više vremena. Da bi se procijenio učinak nesreće na stanovništvo užeg i šireg područja, bila su nužna opsežna istraživanja koja se nisu mogla provesti bez pomoći međunarodnih organizacija. Tek više epidemioloških studija moglo je dati odgovor o učincima na okolno stanovništvo. Prvo takva studija izvedena je 1991. godine od strane *International Chernobyl Project*, a druga datira iz 1995. godine Izvještaj Svjetske zdravstvene organizacije, WHO. Tek nakon navedenih istraživanja i izvještaja moguće je dati dobro utemeljene prosudbe o uzrocima i posljedicama černobilske nesreće te izvući valjane zaključke. Reaktori poput ovoga u *Černobilu*, građeni su isključivo samo u Sovjetskom Savezu, a reaktor je nosio oznaku RBMK. Britanski nuklearni stručnjaci obišli su takve reaktore (1976., 1977. i 1978. godine) te nakon obilaska utvrdili nepravilnosti. Širenje radioaktivnosti zaustavljeno je u 10 dana zračnim "bombardiranjem" jezgre s više od 2 000 tone olova i drugih tvari.⁵⁷

Na osnovi mjerenja aktivnosti u bližem i daljnjem okolišu te podataka dobivenih od sovjetskih, odnosno ruskih i ukrajinskih stručnjaka o detaljima reaktora i uvjetima koji su vladali prilikom nesreće, brojne nacionalne institucije (IAEA, WHO, UNSCEAR i druge) analizirale su nesreću. Izvršene su procjene zdravstvenog stanja stanovnika užeg područja. Tako se nakon 1991. godine zamijetio statistički znatan porast učestalosti raka štitne žlijezde kao posljedica veće koncentracije joda koji se unesen u organizam koncentrira upravo u štitnoj žlijezdi. Godine 1995. na području Bjelorusije, Ukrajine i Ruske Federacije utvrđeno je gotovo 700 slučajeva raka štitne žlijezde, a njegov razvoj prati se posebnim projektom *International Thyroid Project*, Svjetske zdravstvene organizacije. Posljedice u širem području vrlo su teške za praćenje, ali ono što je sigurno da svako zračenje, pa i ono najmanje ima negativan učinak ne samo na ljude već i okoliš.⁵⁸

Turističku atrakciju ne čini samo elektrana *Černobil* već i grad *Pripjat* često poznat i pod nazivom '*Grad duhova*'. Unutar ove zone također se nalazi i hotel, a posjetitelji putuju

⁵⁶ Černobilj, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=13296> (9.6.2020.)

⁵⁷ Hrvatska elektroprivreda, časopis hrvatske elektroprivrede, 1996: *45 godina energije*, Zagreb, travanj, str. 49-51

⁵⁸ Ibidem, str. 51-53

autobusom iz glavnog grada *Kijeva*. Jednom kada se turisti nađu unutar zone, potpisuju izjavu kojom preuzimaju odgovornost i koja ih obvezuje na izbjegavanje kontakata s predmetima i vegetacijom, a sjedenje na tlu također je zabranjeno. Napuštanje zone također je strogo regulirano. Turisti se testiraju na radioaktivno zračenje, ako se oglasi alarm čuvari čiste pojedinca od radioaktivne prašine. Prazan grad *Pripjat* ostavlja snažan dojam na posjetitelja. U gradu duhova mogu se vidjeti zahrđali brodovi na obali rijeke *Pripjat*, vrtuljak koji nepomično stoji, a tragovi života u bivšem SSSR-u mogu se vidjeti posvuda, od dječjih školskih knjiga do sovjetskih propagandnih plakata. Posjetitelji često ostanu iznenađeni činjenicom da radnici elektrane i dalje putuje u zonu i izvan nje, a oko 200 ljudi i dalje živi u zoni usprkos vladinim zapovijedima o njenom napuštanju.⁵⁹

U Ukrajini postoje četiri turističke agencije koje nude turističke ture Černobilom i Pripjatom. Jedna takva agencija je '*CHERNOBYL.wel.com*' koja djeluje još od 2008. godine, agencija je stvorena na inicijativu jednog čovjeka (Dominik Orfanus) koji je i sam bio posjetitelj i koji je ostao fasciniran ovom turističkom atrakcijom. Agencija nudi brojne turističke ture; od jednodnevne, dvodnevne ture do ture po prostoriji gdje se nalazio spomenuti reaktor 4, do specijalnih turi koje su namijenjene za samo jednu osobu i njihova je cijena nešto skuplja. Također, posjetitelji mogu sudjelovati u humanitarnim akcijama agencije kao što su; doprinos černobilskim Babuškama, odnosno onima koji su se vratili živjeti na ovo područje, program liječenja pasa *Černobila*, liječenja djece oboljele od raka, također postoji mogućnost sađenja drveća u Černobilskoj zoni.⁶⁰

Pripjatski nekada zabavni park, posebna je atrakcija i najviše fotografirano područje (Sl. 9). Službeno otvaranje parka trebalo je biti 1. svibnja 1986. godine, ali grad je evakuiran samo nekoliko dana prije. Tako je ružičasti kotač vrtuljka postao svojevrsna ikona *Pripjata*, a iako je evakuacija trebala biti samo privremena, građani se nikada nisu vratili. U mjesecima nakon, grad je opljačkan, bilo kakve dragocjenosti koje su ostale su ukradene, a u gradu se pojavljuju samo skitnice.⁶¹

⁵⁹ Chernobyl.wel.com, <https://www.chernobylwel.com/> (10.6.2020.)

⁶⁰ Ibidem

⁶¹ Travel Advisor, *Černobil: Mjesto nuklearne katastrofe postaje turistička atrakcija*, <https://travel-advisor.eu/cernobil-mjesto-nuklearne-katastrofe-postaje-turisticka-atrakcija/> (10.6.2020.)

Slika 9. Pripjatski zabavni park

(Izvor: <https://www.chernobylwel.com/photo-video/1/chernobyl-exclusion-zone>, 2020)

U glavnome gradu *Kijevu* nalazi se *Nacionalni muzej Černobila* otvoren 1992.godine. Muzej kombinira znanstvenu, kulturnu i obrazovnu djelatnost s modernim, dokumentira, čuva i prenosi povijest nuklearne katastrofe u *Černobilu*. Muzej na svojoj službenoj stranici nudi mogućnost virtualne ture, ali nudi i informacije o turama u samom *Černobilu*.⁶²

3.3.2. Pervomajsk

Jedinstveno mjesto nekadašnjeg ICBM (Intercontinental Ballistic Missile) silosa (Sl. 10) i centra hladnokrvnog rata Sovjetskog Saveza, smješteno u nekada neovisnoj Ukrajini, na selu između *Kijeva* i *Odese* u blizini malog grada *Pervomajska*. Osim originalnog silosa i LCC-a (*Launch Control Centar*) tamo se nalazi i mali muzej Strateške ratne snage. Ipak, najoriginalnije je mogućnost spuštanja u izvorni podzemni LCC i doživljaj simuliranog lansiranja.⁶³

⁶² National Museum Chornobyl, <http://chornobylmuseum.kiev.ua/en/category/exhibitions/> (12.6.2020.)

⁶³ Dark-tourism.com, *Strategic Missil Base Pervomaisk*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/480-strategic-missile-force-base-pervomaisk> (10.6.2020.)

Slika 10. *Pervomajski* ICBM silos

(Izvor: <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/480-strategic-missile-force-base-pervomaisk>, 2020)

Muzej strateških ratnih snaga omogućuje posjet strogim tajnim objektima nekadašnjeg Sovjetskog saveza povezane nuklearnim raketama za masovno uništenje dok su površinska i podzemna postrojenja u potpunosti očuvana. *Pervomajsk* je bio središte SSSR-ovih strateških raketa, a oko samog grada nalaze se brojne skrivene podzemne i duboke zapovjedne jedinice s najsvremenijim nuklearnim raketama. Krajem 20. stoljeća Ukrajina je najavila uklanjanje opasnog oružja s područja *Prvomajska* i *Pobuzke*, a jedno od zapovjednih jedinica pretvoreno je u muzej. Muzej raketnih snaga obuhvaća objedinjeno zapovjedno mjesto, bacač raketa na bazi silosa te objekte izgrađene u svrhu borbenih zadataka. Objedinjeno zapovjedno mjesto je zapravo metalni kontejner duljine 33 metara, promjera 3,3 metra i mase od 125 tona. Svaka razina, odnosno soba ima svoju funkciju; 1. i 2. razina opremljene su dizelskim generatorima, 3. razina sadrži komunikacijsku opremu, 4. automatski sustav upravljanja, 5. komunikacijsku opremu, na 6., 7. i 8. razini nalazi se električna oprema za osiguranje svih objekata, 9. i 10. sadrže opremu za lansiranje borbenih raketa, 11. zapovjedno mjesto s borbenim ispostavama na daljinsko upravljanje, nadzor i komunikaciju. U posljednjoj, 12. razini nalazi se soba za odmor. U muzeju posjetitelji imaju mogućnost vidjeti video demonstraciju lansiranja strateških raketa kao i opis različitih tipova lansera, a snimljeni su na temelju probnih lansiranja pri probnim lansiranjima na poligonu.⁶⁴

⁶⁴ Special Ukrain Tours, *Museum of Strategic Missile Forces*, <https://ukraine-kirov-tour.com/pobuzke-museum-strategic-missile-forces.html> (11.6.2020.)

3.3.3. Holodomor muzej

Holodomor je zapravo bila velika glad koja je 1932./1933. godine uništila stanovništvo sovjetske Ukrajine, a s obzirom na to da je to bilo namjerno planirano, neki ga smatraju jednim od najgorih genocida u povijesti. Spomen obilježje otvoreno je 2008. godine te se može okarakterizirati kao novija ponuda u mračnom turizmu Ukrajine. Dio uzroka te velike gladi bila je već prije spomenuta, prisilna kolektivizacija gospodarstva u novoosnovanom SSSR-u. Drugi uzrok gladi bile su visoke, nerealne cijene žita koje Ukrajina nije mogla platiti. Vjeruje se da je tako naredio sam Staljin jer je ukrajinsko seljaštvo smatrao prijatnjom Sovjetskom Savezu. Upravo zbog tih namjerno provedenih mjera, prema kriterijima UN-a takvo što se može zvati genocidom. Sovjetski Savez nikada nije potvrdio svoju krivnju, čak i nakon Staljinove ere nikada nije bilo raspravljano o ovome pitanju niti je ovaj događaj priznat kao genocid. I danas samo nekoliko država priznaje ovaj događaj kao genocid, a to su Američke države, države istočnog bloka i bivše sovjetske republike (posebno Baltičke zemlje i Gruzija), među tim državama nalazi se i nekoliko zapadnoeuropskih i Australija. Rusija tvrdi kako je velika glad bila dio cijelog SSSR-a, ne samo Ukrajine, ali s obzirom na napete odnose između tih dviju država, sumnja se da će se mišljenje Rusije promijeniti. Ukrajinci, međutim, mogu ukazati i na još jedan tzv. dokaz koji podupire tvrdnju o genocidu, a to je da je izgladnjeloj masi seljaka uskraćena mogućnost dobavljanja hrane iz nekih drugih područja. Nisu mogli kupiti kartu za vlak, a granice su bile zatvorene i čuvane od strane NKVD-a (Narodni komesarijat unutarnjih poslova) koja je vršila odluke vladajućih tijela, uključujući i ubojstva političkih neistomišljenika u vrijeme Staljina. Tko god bi pokušao pobjeći ili prijeći granicu bio bi zatvoren u jedne od gulaga ili poslan nazad u selo. Svemu ovome u prilog ide i činjenica da se čak i branje žita koje je prilikom žetve bačeno na tlo te njegovo čuvanje za sebe smatralo krađom kolhoze (kolektivnog poljoprivrednog gospodarstva), a kazna je bila 10 godina zatvora. Taj je zakon bio poznat pod imenom '*Pet ušiju žita*', propisan od strane Staljina. Takav zakon nije se primjenjivao samo na žito već i životinje i ostalu hranu koja se čuvala kod kuće. Zbog toga su seljaci pribjegavali jedenju pasa i mačaka, a mnogi od njih pribjegavali su kanibalizmu. Djeca su također bila vrlo ranjiva skupina. Točan broj preminulih ne može se sa sigurnošću utvrditi, ali može se procijeniti na oko 1,5 milijuna do čak nešto više od 20 milijuna. Modernije i suzdržanije procjene procjenjuju na broj od 3 do 5 milijuna, a veliki problem pri procjeni jesu granice, odnosno jesu li računati samo smrtni slučajevi unutar granica (tadašnje) Ukrajine ili

su uključeni etnički Ukrajinci i izvan granica. Broj se povećava ako se te granice prošire i na područje sjevernog Kavkaza (Kuban regija), gdje je velika glad također odjeknula.⁶⁵

Muzej Holodomora (Sl. 11) uči stanovništvo da se suprotstavi mržnji i kršenju ljudskih prava. Također, njeguje zaštitu ljudskog dostojanstva i demokratskih vrijednosti. Djeluje na sprečavanje zločina genocida podižući toleranciju i osjećaj moralne odgovornosti građana. Muzej podsjeća na ukrajinski identitet koji se pokušavao zamijeniti sovjetskim. Posrednik je u procesu prijenosa informacija i sjećanja na ovaj događaj. Dokazuje povezanost između različitih generacija ukrajinske nacije te čuva uspomenu na pokušaj njenog uništavanja.⁶⁶

Osnovu muzeja čine:

- Organiziranje istraživanja povijesnih izvora o događajima toga vremena radi otkrivanja dokumentiranih dokaza o Holodomoru i stvaranje uvjeta za njihovo uvođenje u znanost;
- Sastavljanje konsolidiranog registra dokumentiranih dokaza, stvaranje baze podataka i uređivanje iskaza svjedoka Holodomora;
- Vođenje znanstvenih konferencija, foruma, radionica, tribina, seminara, okruglih stolova itd., informiranje javnosti o zločinu genocida koje su komunističke vlasti počinile nad Ukrajinskim narodom putem predavanja, multimedijских predavanja, prikazivanja filmova;
- Organiziranje događaja u svrhu sjećanja na žrtve Holodomora;
- Razvoj i organizacija ostalih muzejskih komunikacijskih oblika putem izložbi i izložbi uz primjenu informacijskih tehnologija;
- Stvaranje stalnih izložbi.⁶⁷

Smatra se kako upravo poricanje genocida od strane Ruske federacije može izazvati prijetnju ponavljanja genocida.

⁶⁵ Dark-tourism.com, *Holodomor (Great Famine) Memorial*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/1068-holodomor> (11.6.2020.)

⁶⁶ Muzej Holodomor, <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/> (11.6.2020.)

⁶⁷ Ibidem

Slika 11. Muzej *Holodomora*

(Izvor: <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/>, 2020)

3.3.4. Babyn Jar

U rujnu 1941. godine, u klancu na području *Kijeva* zvano *Babyn Jar*, u dva dana ubijeno je više Židova nego u bilo kojem njemačkom masakru. Zbog neviđenih razmjera i brzine izvršenja, ovaj masakr postao je simbol holokausta u cjelini, odnosno njemačke brutalnosti u okupiranom Sovjetskom Savezu. Plakat je 28. rujna naredio svakom židovskom stanovniku Kijeva i okolice da se sljedećeg dana pojavi na određenom raskrižju i upozorio da neposlušnost donosi smrtnu kaznu. Nije navedena svrha, ali okupatori su proširili glasinu da će Židovi biti preseljeni. Sljedeći dan 29. rujna, židovski muškarci, žene, djeca, zajedno sa supružnicima koji nisu Židovi i drugim bliskim prijateljima i rođacima, odlazili su prema označenom uglu ulice gdje se nalazio znak da nastave dalje. Stigavši do groblja na rubu grada, podijelili su se u male skupine, a tamo su ih muškarci na ukrajinskom jeziku prisilili da skinu svu odjeću. Židovi su tada poslani u provaliju i streljani. Kada je pao mrak, one Židove koje nisu uspjeli ustrijeliti toga dana, slali su u garaže kako bi ih sljedeći dan dočekala ista sudbina. Od 29. do 30. rujna u Babyn Jaru ustrijeljeno je 33 771 Židova. Nažalost, samo je nekoliko desetaka Židova uspjelo pobjeći iz Babyn Jara. Osim Židova, žrtve Babyn Jara bili su i Romi, Ukrajinci, Rusi i predstavnici drugih nacionalnosti, sovjetski ratni zarobljenici, ukrajinski nacionalisti te pacijenti psihijatrijske bolnice. Memorijalni centar Babyn Jar danas je poznata turistička destinacija mračnog turizma, ali je također i nevladina organizacija čiji je cilj izgraditi centar dokumentacije, komemoracije i edukacije o tragičnim događajima iz 1941. godine. Primarna

misija je odati počast žrtvama te promovirati humanizaciju čovječanstva kroz očuvanje sjećanja i proučavanja povijesti holokausta.⁶⁸

Slika 12. Spomenik žrtvama *Babyn Jara*, *Memorijalni centar Babyn Jar*

(Izvor: <http://ttnotes.com/babyn-yar.html#>, 2020)

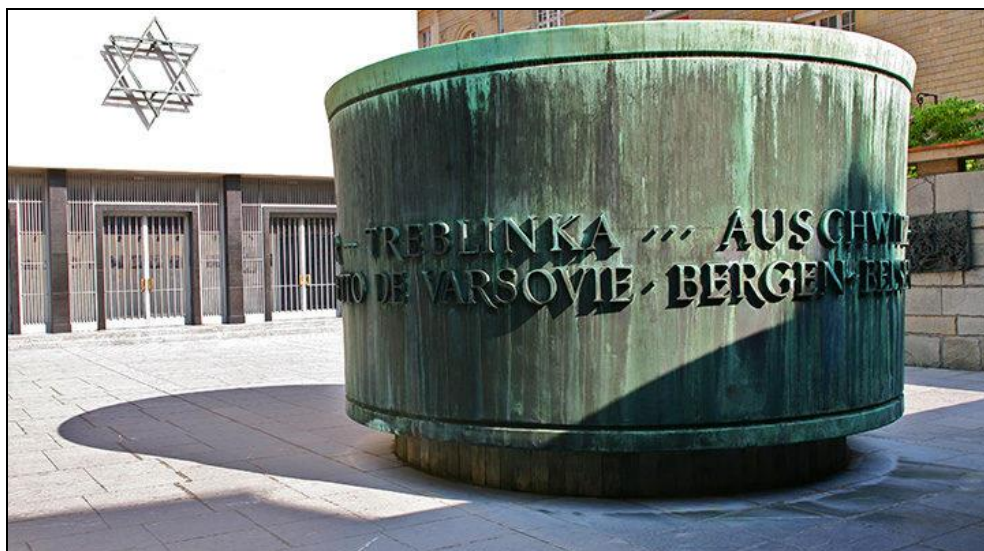
3.3.5. Holokaust metkom

Između 1941. i 1944. godine gotovo jedan i pol milijuna ukrajinskih Židova ubijeno je kada je Nacistička Njemačka napala Sovjetski Savez. Većinu Židova ubili su vatreni vod po imenu *Enisatzgruppen* (mobilne streljačke jedinice na Istoku), SS jedinice *Waffen*, njemačka policija te lokalni suradnici. Od 2004. godine Patrick Desbois i istraživački tim *Yahad-In Unum* redovito putuju po krajevima Ukrajine u namjeri da identificiraju i procjene svako mjesto u istočnoj i zapadnoj Ukrajini u kojem su Židovi bili istrebljeni od strane mobilnih nacističkih jedinica tijekom Drugog Svjetskog rata. Cilj spomenutog istraživačkog tima je lokalizirati grobove *Holokausta metcima* te na taj način pružiti mir i počast žrtvama.⁶⁹

⁶⁸ *History of Babyn Yar*, <http://babynyar.org/en/byhmc/historical> (20.8.2020.)

⁶⁹ *Mémorial de la Shoah, The Mass Shootings of Jews in Ukraine 1941-1944, The Holocaust by Bullets*, http://www.memorialdelashoah.org/upload/minisites/ukraine/en/en_index.htm (20.8.2020.)

Pucanje u Židove u Ukrajini, Holokaust metcima, izvorno je kreirao pariški *Mémorial de la Shoah*, a predstavljen je u *Muzeju židovske baštine* u suradnji s *Yahad-In Unumom*.⁷⁰

Slika 13. *Mémorial de la Shoah*, Pariz

(Izvor: <https://hr.ambafrance.org/Medunarodni-dan-posvecen-sjecanju-na-zrtve-holokausta-27-sjecnja-2017>, 2020)

3.4. Mračni turizam Moldavije

Moldavija ili Moldova je država koja se nalazi u jugoistočnoj Europi. Na zapadu graniči s Rumunjskom, a sa sjevera, istoka i juga s Ukrajinom. Moldavija je u 17. stoljeću bila pod Osmanskim carstvom tek Jedrenskim ugovorom iz 1829. godine Moldavsko Kneževstvo dobilo je, zahvaljujući ruskoj potpori, veću političku autonomiju u sastavu Osmanskog Carstva. Godine 1858. Moldavskom Kneževstvu vraćena je *Besarabija*, a 1859. godine stupila je u personalnu uniju s Vlaškim Kneževstvom (Rumunjska). Tijekom Ruskog građanskog rata, boljševici su osvojili neznatni dio Besarabije na lijevoj obali Dnjestra i na tom području 1924. godine osnovali Moldavsku Autonomnu Sovjetsku Socijalističku Republiku u sklopu Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike. Godine 1940., na zahtjev vlade SSSR-a, Kraljevina Rumunjska vratila je *Besarabiju*, a te iste godine stvorena je Moldavska Sovjetska Socijalistička Republika koja je bila sačinjena od većeg središnjeg dijela *Besarabije* i Moldavske Autonomne Sovjetske Socijalističke Republike. Nakon njemačkog napada na

⁷⁰ Museum of Jewish Heritage Living Memorial to the Holocaust, *The Shooting of Jews In Ukraine: Holocaust by Bullets*, <https://mjhny.org/exhibitions/shooting-jews-ukraine-holocaust-bullets/> (20.8.2020.)

SSSR, Rumunjska je ponovno uspjela osvojiti Moldaviju. U sastavu Rumunjske Moldavija je bila sve do 1944. godine, kada su je osvojile postrojbe Crvene armije. Komunistička vlast u Moldaviji potpuno se reformira 1980-ih godina s ograničenom liberalizacijom koju potiče sovjetski vođa Mihail Gorbačov. Godine 1988. stvara se oporbeni pokret Demokratsko gibanje, koji je godinu nakon prerastao u Narodnu frontu Moldavije, koja pomoću prosvjeda postiže zakonske promjene radi prihvaćanja rumunjskog kao službenog jezika i vraćanja latiničnog pisma, a Moldavija se zauzimala i za sjedinjenje s Rumunjskom. Parlament u glavnome gradu Kišinjevu donio je 1990. godine Deklaraciju o suverenosti Moldavske Sovjetske Socijalističke Republike, a neovisnost je proglašena godinu kasnije. Nakon formalnog raspada Sovjetskog Saveza, ostvareno je članstvo UN-a, 1992. godine. Državno vodstvo održavalo je savezništvo s Rusijom, ali se otvaralo i prema zapadnoeuropskim integracijama (1994. godine Moldavija postaje članica NATO-ova programa Partnerstvo za mir, a godinu kasnije je u članstvu Vijeća Europe). Državnu stabilnost narušavali su nacionalistički zahtjevi za sjedinjenjem s Rumunjskom te nastojanje Ruske i Ukrajinske zajednice za stvaranje političko-teritorijalne autonomije. Spomenute nacionalne zajednice proglasile su Pridnjestarsku moldavsku republiku (1990. godine) zbog čega je došlo do oružanih sukoba. Rusko-moldavskim sporazumom 1992. postignuto je primirje, a 1997. godine Pridnjestarska moldavska republika stekla je samoupravu. Sporan je bio i status Gagauza, turkijskog naroda pravoslavne vjere, a 1994. godine priznata im je autonomija. Odnose s Ukrajinom narušavali su granični sporovi koji su sporazumno riješeni. Moldavija se i danas još uvijek bori za političku stabilnost i stabilan odnos sa susjednim državama (Rusijom i Ukrajinom), a planira se njeno priključenje Europskoj Uniji (sporazum o pridruživanju potpisan je 2014. godine).⁷¹ Svakako treba napomenuti kako Moldavija nema razvijen turizam, razlog tomu je nedovoljna promocija turističkih atrakcija te zastupljenost daleko poznatijih turističkih atrakcija kao što je *Černobil* u susjednoj državi Ukrajini.

3.4.1. Židovski geto u Kišinjevu

Godine 1941. rumunjske trupe zajedno s jedinicama 9. armije Wehrmacht uništili su židovsko stanovništvo u Kišinjevu. Te iste godine guverner *Besarabije*, general Voiculescu, naredio je stvaranje logora za Židove sa sela i uspostavljanje *Kišinjskog geta*. Getom je zapovijedao pukovnik D. Tudosie, general Panaytiu i pukovnik E. Dumitrescu. U svom prvom i najpoznatijem govoru Tudosie je stanovništvu geta poručio da su robovi Rumunjske, a oni

⁷¹ Moldavija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41586>, (12.6.2020.)

koji ne slijede naredbe bit će ustrijeljeni. Postojala su dva ulaza u geto, drvena ograda dugačka 40 kilometara bila je svojevrsna prepreka za one koji namjeravaju pobjeći, a ogradu je u početku čuvalo 80 vojnika, kasnije 250. Ljudi su bili protjerani iz svojih domova bilo im je dopušteno uzeti samo ono što su mogli rukama nositi, a smješteni su u kuće ili sobe s još puno drugih ljudi dok geto nisu smjeli napuštati. Preživjeli Samuel Aroni posvjedočio je sljedeće: „Svi mi, roditelji, brat, baka, stric, teta i njezina sestra, otjerani smo iz naše kuće u četvrtak ujutro, 24. srpnja 1941. godine. Otišli smo u kuću mog djeda Arona-Josefa Chervinskog. Nekoliko sati kasnije dva rumunjska vojnika su došla i opljačkala nas. Prijetili su da će nas ubiti, ali na kraju su otišli. Sjećam se jako dobro svojih misli. Imao sam 14 godina i bio sam siguran da ću umrijeti. Navečer, u strahu da će se vojnici vratiti, otišli smo u geto i pronašli sobu. Kasnije su se vojnici vratili po mog djeda i prisilno ga doveli u geto...”. Oko 100 kršćanskih obitelji nije protjerano s teritorija na kojima se tada nalazio geto već su te obitelji imale dozvole za ulaz i izlaz iz geta. Stanovništvo geta zapravo je bilo osuđeno na gladovanje. Komandant geta zabranio je prodaju namirnica Židovima do 11 sati ujutro, a nakon 11 sati namirnica ionako nije više bilo. Broj smrtnih slučajeva od pothranjenosti i gladi počeo je rasti, a u izvješćima su te smrti bile okarakterizirane samo kao "smrt od prirodnog uzorka". Često su pijani časnici i vojnici provaljivali u kuće, silovali djevojke pred njihovim roditeljima i oduzimali im stvari. U getu se u mjesecu kolovozu nalazilo 9,984 Židova, a njihov broj je do rujna narastao na 11,525. Židovi su morali nositi zvijezdu sa šesterokutom.⁷² Na periferiji glavnoga grada *Kišinjeva* i danas se mogu vidjeti ostaci ovog nemilog događaja kao što je napuštena sinagoga (Sl. 14). Sinagoga je obrasla travom, ali odbrojavaju se dani kada će se urušiti, a osim ove potencijalne turističke atrakcija mračnog turizma, u *Kišinjevu* se nalazi i napušteno židovsko groblje.⁷³ Takvih primjera kao što je spomenuta napuštena sinagoga ima puno; *Choral sinagoga*, *Hay sinagoga*, *Lemnaria sinagoga*, *Glaziers* (jedina sinagoga koja je ostala otvorena za vrijeme Sovjetskog Saveza), zatim spomenik žrtvama *Kišinjevskog Pogroma*, monument žrtvama nacista, mjesto izvršenja ubojstava Židova 1941. godine, riječ je o polju na kojem nije ostalo tragova pogubljenja, a za to mjesto zna nekolicina lokalnih stanovnika, te još brojni drugi spomenici žrtvama, groblja i napuštene sinagoge.⁷⁴

⁷² Jewish Memory, *History of the Jews in Moldova*, <http://jewishmemory.md/en/life-in-chisinau-ghetto/>, (12.6.2020.)

⁷³ The Bohemian blog, *A Moldavian Massacre: Exploring the Ruins of the Chisinau Ghetto*, <http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html>, (12.6.2020.)

⁷⁴ D. Gruber, S., 2010: *Jewish Heritage Sites and Monuments in Moldova*, United States of Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad, <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html&httpsredir=1&article=1019&context=rel>, (12.6.2020.)

Slika 14. Napuštena sinagoga u Kişinjevu

(Izvor: <http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html>, 2020)

3.4.2. Transnistria

Nalazi se između silno militarizirane granice Moldavije i Ukrajine, a formalno je poznata pod nazivom *Pridnjestarska moldavska republika*, slovi kao nepriznata zemlja. Smatra se jednom od brojnih zamrznutih konfliktnih zona nakon pada Sovjetskog Saveza 1991. godine. Naziv '*Pridnjestrovlje*' dolazi od Trans-Dnjestera, *Dnjestar* je rijeka koja predstavlja prirodnu granicu između Moldavije i *Pridnjestarske moldavske republike*. Grad predstavlja prvu liniju rata vođenog između 1990.-1992. godine, rat je poznat i pod imenom '*Rat Pridnjestrovu*'. Krvavi rat započeo je kad je regija izvan *Dnjestra* odbila pridružiti se novostvorenoj Republici Moldaviji. Ono što je nekad bilo bojno polje danas je jako utvrđena demilitarizirana zona između dvaju područja. Turisti u *Pridnjestrovlje* mogu doći vlakom ili vozilom prijeći granicu, ali prilikom prelaska granice turisti moraju biti spremni na prolazak kroz razne vojne kontrolne točke gdje se nalaze tenkovi i naoružana straža. Iako velik broj zemalja u svijetu odbija priznati autonomiju *Pridnjestrovlja (Transnitrije)*, ona ipak sadrži vlastitu predsjedničku vladu, državnu zastavu i himnu, pa čak i valutu; Pridnjestrovsko rublje. Ova nepriznata zemlja slavi svoj Dan neovisnosti 2. rujna, a poznata je po ozloglašanim 'vojnim prikazivanjima', koji se često uspoređuje s onim u Sjevernoj Koreji. Jedna od najistaknutijih činjenica o ovoj nepriznatoj zemlji je raširenost sovjetskih simbola. Iako se spomenici Lenjinu mogu pronaći u svim zemljama bivšeg SSSR-a, poput Ukrajine, Bjelorusije, Rusije, *Pridnjestrovlje* odlazi korak dalje nazivajući se '*sovjetskom državom*'. Komunistički motivi se tako mogu vidjeti na

školama, sveučilištima i zastavi. Većina turističkih posjetitelja dolazi iz Rusije ili Ukrajine, a značajno manje dolaze turisti sa Zapada. Većini turista motiv je vidjeti 'posljednju državu SSSR-a'. Turističku atrakciju ove zemlje čini vojni muzej *Bendery* (Sl. 15), smješten u sovjetskom vlaku u *Benderyju*.⁷⁵ Među eksponatima nalazi se niz potpisanih i žigosanih dokumenata iz Moskve, na kojima se nalaze portreti Lenjina i Staljina, također sadrži medalje, impresivnu kolekciju pušaka, bombi, kaciga i druge vojne opreme. Muzej pokriva vojnu povijest *Benderyja* te razdoblja od ranije osmanske okupacije, preko Prvog i Drugog svjetskog rata te Pridnjestrovskog rata.⁷⁶

Slika 15. Vojni muzej u Benderyju

(Izvor: <https://www.atlasobscura.com/places/bendery-military-museum-transnistria>, 2020)

3.4.3. Vojni muzej u Kišinjevu

Muzej sadrži gotovo sve najgore događaje iz povijesti Sovjetskog Saveza; priče o 'Crvenom teroru', prisilnim gladovanjima, masovnim deportacijama i robovskom radu u brojnim gulazima. Nesretne priče prikazuju se pomoću fotografija, video uradaka i isječaka iz novina, a sadrži sve zločine počinjene od strane Lenjina i Staljina. U muzeju postoje sumorne sobe za ispitivanje, sovjetski propagandni plakati i uniforme. Treba imati na umu da su neki od

⁷⁵ Atlas Obscura, *Transnistria*, <https://www.atlasobscura.com/places/transnistria>, (12.6.2020.)

⁷⁶ Atlas obscura, Bendery Military Museum, <https://www.atlasobscura.com/places/bendery-military-museum-transnistria>, (12.6.2020.)

videozapisa prilično uznemirujuć. Također, treba imati na umu kako se prikazani zločini vežu za događaje između svjetskih ratova, ali su se zločini dogodili izvan Moldavije jer ona tada nije bila dio Sovjetskog Saveza. U blizini se nalazi *Memorijal represijama* za one koje zanimaju sovjetski zločini protiv čovječnosti. U sklopu muzeja nalazi se izložba na otvorenom, odnosno vojna oružja Moldavije poput tenkova i borbenih aviona (Sl. 16).⁷⁷

Slika 16. Vojni muzej, izložba vojnog oružja

(Izvor: http://ttnotes.com/army-museum.html#gal_post_36944_army-museum-chi%C5%9Fin%C4%83u-1.jpg, 2020)

3.5. Europski dio Ruske Federacije

Rusija je najveća država na svijetu čiji je glavni grad Moskva i najveća je od neovisnih država nastalih raspadom Sovjetskog Saveza. Pruža se na dva kontinenta, obuhvaća više od polovice Europe i dvije petine Azije.⁷⁸ Rusija ima bogatu i opsežnu povijest, ali radi lakšeg snalaženja u radu će biti prikazana ona od ulaska Rusije u sastav SSSR-a.

Nemoć nove vlade da Rusiju poštedi daljnjeg sudjelovanja u Prvom svjetskom ratu te da gospodarski, socijalno i politički stabilizira državu, dovelo je do novog političkog prevrata. Godine 1917. boljševici su uspjeli svrgnuti privremenu vladu Kerenskoga u Petrogradu (Listopadska revolucija). Nakon nastupanja boljševika na vlast, boljševička partija ukinula je građansko demokratske ustanove koje su nastale za vrijeme Veljačke revolucije i proglasila

⁷⁷ Lonely Planet, Army Museum, <https://www.lonelyplanet.com/moldova/chisinau/attractions/army-museum/a/poi-sig/1251831/360144> (13.6.2020.)

⁷⁸ *Atlas svijeta za školu i dom*, nakladnik Marjan tisak d.o.o., Zagreb, Mozaik knjiga, str. 89

uspostavu sovjetske vlasti i uvođenje komunističkog društvenog poretka. Boljševici su proglasili tri dekreta; o miru, zemlji i o uspostavi sovjetske vlasti te sastavili novu vladu; Sovjet narodnih komesara na čelu s Lenjinom. Boljševici su uspjeli nametnuti svoju vlast i u drugim većim gradovima Rusije te zabranili svaku oporbenu djelatnost. Unatoč uspjehu, boljševici su na izborima za Ustavotvornu skupštinu osvojili tek 25% glasova i zastupničkih mjesta. Ustavotvorna skupština u Petrogradu 1918. godine odbila je prihvatiti niz ultimativnih zahtjeva boljševika što je uzrokovalo raspuštanje skupštine te građanski rat koji je trajao od 1918. do 1922. godine. Te iste godine Treći sveruski kongres sovjeta radničkih i vojničkih deputata proglasio je Rusku Sovjetsku Federativnu Socijalističku Republiku. Sovjetska je vlast uspostavila vlast na velikom teritoriju Rusije, uspostavila primirje s Njemačkom te provela nacionalizaciju banaka i poduzeća. Sovjetska vlast proizašla iz Listopadske revolucije našla se u izolaciji, a veliki dio državnog teritorija bio je pod okupacijom sila Antante i njenih saveznika ili pod nadzorom carističkih i drugih snaga koje su se borile protiv revolucije (bjelogardijci). Uvođenjem sustava ratnog komunizma (od 1918. do 1922. godine), Crvenoj armiji, koju su vodili bivši carski časnici i uspostavi kaznenih tijela za progon političkih neistomišljenika, boljševici su tijekom 1919. i 1920. godine postupnu osvajali dijelove bivšeg Ruskog Carstva. Rusija je kao u sastavu SSSR-a kao federalna jedinica bila do njegova raspada 1991. godine. Raspadom SSSR-a te ostavkom sovjetskog predsjednika Mihaila Sergejeviča Gorbačova, Rusija je stekla neovisnost. Geopolitički je Rusija proizašla iz Ruske SFSR na čijem je čelu od 1990. godine bio Boris Jeljcin i te iste godine proglasio njenu suverenost. Ruskom inicijativnom 1991. godine osnovana je Zajednica neovisnih država nastalih raspadom SSSR-a. Do 1999. godine za Jeljcinove vladavine, Rusija je započela prijelaz na tržišno gospodarstvo, tada je Rusija bila u društvenoj krizi koja je bila obilježena velikim brojem siromašnih, korupcijom i kriminalom, te političkog nestabilnosti zbog suparništva predsjedničke vlasti i parlamenta. Godine 1993. vojska je uspjela suzbiti pokušaje oporbe da prosvjedima i zauzimanjem parlamenta iznudi Jeljcinovu ostavku prilikom čega je prema službenim podacima poginulo 200 ljudi, a iste godine donesen je ustav kojim su predsjedničke vlasti osnažene. Državnu sigurnost također je narušavalo i jačanje pojedinih autonomističkih i separatističkih težnji, koje su najviše bile izražene u Čečeniji, gdje je ruska vojska ratovala 1994. do 1996. godine i od 1999. godine protiv separatističkih snaga, prilikom čega je stradao velik broj civila. Rusija je u 1990-ma nastojala održati vojno-politički utjecaj tijekom sukoba na Balkanu (u Hrvatskoj, BiH, Kosovu), te na Kavkazu. Vojno se angažirala u ratu u Tadžikistanu te mirovnim operacijama u Moldaviji (Pridnjestarsko područje) i Gruziji. S većinom bivših sovjetskih republika Rusija je zaključila sigurnosne sporazume, a u Armeniji,

Ukrajini, Kirgistanu i drugima, zadržala vojne baze. Tijekom 1990-ih godina Rusija je nastavila s SAD-om pregovore o smanjenju nuklearnog oružja, a od 1997. godine ostvaruje sigurnosnu suradnju sa Sjevernoatlantskim savezom. S Kinom je zaključila sporazume o granici i pograničnoj sigurnosti, a na mjesto Jeljcina došao je Vladimir Putin. Putin je bio predsjednik do 2008. godine kada ga je zamijenio Medvedev, a 2012. godine Putin je opet postao predsjednikom. Početkom 2000-ih godina Rusija je zadržala politički utjecaj izvozom nafte i plina u Zapadnu Europu, također Ukrajinu i Gruziju, te ostala i značajan izvoznik oružja, posebno u Indiji i Kini. Političko-ekonomsku suradnju nastavila je razvijati u okviru Zajednice bivših sovjetskih republika, a s više njih održala je vojnu povezanost putem Organizacije Ugovora o zajedničkoj sigurnosti ugovorene s Armenijom, Kazahstanom, Bjelorusijom, Kirgistanom, Tadžikistanom. Sigurnosnu i gospodarsku suradnju s Kinom Rusija razvija u okviru Šangajske organizacije za suradnju. Početkom 2000-ih godina nastavljeno je suparništvo s SAD-om zbog širenja Sjevernoatlantskog saveza na postsovjetske zemlje, te porasta američkog utjecaja u Kaspijskoj regiji i središnjoj Aziji. S Japanom je nastavljen spor oko južnih Kurilskih otoka. Ukrajinska politička kriza 2013. godine dodatno je zategnula odnose Rusije i SAD-a, ali i Rusije i Europske unije. Rusija je poduprla izdvajanje Krima i Sevastopolja iz Ukrajine te ih kao zasebne administrativne jedinice uvela u sustav. SAD i EU optužujući Rusiju za vojno pomaganje proruskim pobunjenicima u istočnoj Ukrajini i aneksiju Krima, nameću Rusiji ekonomske sankcije. Odnosi SAD-a i Rusije pogoršano su i ratom u Siriji iako je Rusija nastavila vojno djelovanje, a početkom 2017. godine u suradnji s Turskom i Iranom potiče pregovore sukobljenih sirijskih strana.⁷⁹

3.5.1. St. Petersburg

Drugi je grad Rusije, nakon Moskve te se smatra velikom europskom metropolom. U St. Petersburgu turizam je vrlo razvijen, a od posebnih oblika turizma u ovome gradu postoje turističke atrakcije mračnog turizma koje su uglavnom vezane za Drugi svjetski rat i sovjetsko razdoblje. Grad je osnovao car Petar Veliki u ranom 18. stoljeću koji je predstavljao rivala ostalim velikim europskim prijestolnicama čija se veličina i moć prezentiraju kroz neke od najvećih građevina, a u samome planiranju i uređenju grada sudjelovali su brojni vodeći arhitekti. St. Petersburg bio je glavni grad Ruskog Carstva sve do pada carske vladavine ruske revolucije, 1917. godine, nakon čega je Moskva proglašena glavnim gradom novog Sovjetskog Saveza. Gradu su tijekom povijesti mijenjana imena pa je tako preimenovan u Petrograd, a

⁷⁹ Rusija, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53751> (21.8.2020.)

nakon Lenjinove smrti 1924. godine u Lenjingrad. Pod tim imenom je nazivan tijekom Staljinove vladavine i tokom cijelog hladnog rata. Tek nakon sloma Sovjetskog Saveza 1991. godine, gradu je vraćen naziv; St. Petersburg. Svoje najteže dane grad je pretrpio za vrijeme Drugog svjetskog rata kada je nacistička Njemačka napala SSSR te stigla sve do Lenjingrada. Nijemci su obuzeli grad 1941. godine, a opsada se smatra najdužom i najtragičnijom opsadom u cijeloj povijesti. Tijekom opsade preminulo je stotine tisuća, negdje se spominje čak i par milijuna ljudi od gladi ili hladnoće. Tijekom gladi ljudi su pribjegavali i kanibalizmu. Opsada je trajala gotovo 900 dana kada je Crvena armija ponovno zauzela grad 1944. godine. Priča o tzv. *Lenjingradskoj blokadi* ispričana je u posvećenom muzeju i obilascima pod nazivom *Put života* koji simbolizira put kojim je grad dobivao zalihe u tim teškim vremenima. U nekoliko specijaliziranih muzeja zabilježeno je razdoblje grada kada je bio jedan od glavnih gradova Sovjetskog Saveza, a to razdoblje obilježeno je tragedijama i terorom.⁸⁰ U nastavku su priložene destinacije mračnog turizma u St. Petersburgu.

Put života

Godine 1941. kada je Njemačka u Drugom svjetskom ratu pokrenula napad na SSSR, nacistima nije trebalo dugo da prijeđu Baltičke zemlje i stignu do *Lenjingrada*. Hitlerova želja je bila izbrisati grad s mape što su i pokušali učiniti izgladnjivanjem stanovništva, bombardiranjem i granatiranjem, ipak *Lenjingrad* nikada nije uspješno izbrisan. Nijemci su zaposjeli *Lenjingrad* oko juga i istoka dok su njihovi finski saveznici zaposjeli sjeverozapad, čime su prekinute sve kopnene opskrbe rute. Međutim, zemlja između *Lenjingrada* i *Ladoga jezera* (najveće jezero u Europi) i dalje je bilo u sovjetskim rukama. Kada su se zalihe u gradu počele nestajati, koristili su se čamci kako bi preko jezera u grad unijele zalihe. No zima je ubrzo došla stoga plovidba jezerom koje je bilo zaleđeno više nije bila opcija. Međutim, kada je jezero bilo potpuno zaleđeno, kamionima su se dopremale zalihe. To je bio vrlo opasan pothvat budući da je prijetila opasnost od puknuća leda, ali osim opskrbe kamionima, opskrba željeznicom također je bila opcija. Ljudi su čekali kako bi bili evakuirani iz grada. Kolektivno su ti prometni putovi postali poznati upravo pod imenom; *Životni putevi*. Do 1944. godine gradsko stanovništvo smanjilo se na svega 600 000 od 3 milijuna stanovnika prije rata. Procjenjuje se da je 800 do preko milijun ljudi preminulo od hladnoće i gladi, unatoč naporima da ih se opskrbljuje hranom tzv. *Put života*. Tek 1943. godine Crvena armija osnažila je dovoljno da se pokuša oduprijeti opsadi i pokuša osloboditi grad. Jedne od najtežih borbi vodile

⁸⁰ Dark-tourism.com, *Saint Petersburg, Russia*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/689-st-petersburg-russia> (23.8.2020.)

su se na *Nevskom mostu*, južno od grada *Shilsselburg* na ušću rijeke Neve gdje se spada s *Ladoškim jezerom*. Žrtve koje je pretrpila Crvena armija bile su ogromne, procjene se kreću između 50 000 do četvrt milijuna. Radi takvoga ishoda, bitka se smatra jednom od najkrvavijih za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Ipak, 1943. godine Sovjeti su uspjeli probiti blokadu na novom mjestu, prelazeći zaleđenu rijeku Nevu i s druge strane porazili Nijemce. Time je otvoren uski kopneni koridor i postavljena nova željeznička pruga koja je poboljšala opskrbni put do *Lenjingrada*. Tek godinu dana kasnije, opsada je konačno uklonjena, a Nijemci su se povukli na zapad, gotovo 900 dana nakon početka blokade. Bez *Putu života* i napora Sovjeta, *Lenjingrad* ne bi postojao. Stoga ne čudi činjenica da je priča o *Putu života* i prelascima *Ladoškog jezera* ušla u sovjetsko slavljenje ratnih heroja nakon rata. Tijekom godina postavljen je velik broj pojedinačnih spomen-obilježja, ne samo u gradu već i oko njega koji se često naziva i *Zeleni pojas slave*, posebno na cijelom nekadašnjem *Putu života* i *Nevskom mostu*. I danas se još uvijek otvaraju muzeji i spomen-obilježja u tu svrhu. Za turiste posebno je važno da *Put života* obiđu sa lokalnim vodičem jer bez prijevoza i znanja vodiča, neka područja teško su dostupna stranim turistima. Tura *Put života* sadrži groblje *Piskaryovskoye* gdje je pokopano više od polovice žrtava *Lenjingradske opsade*. Na groblju postoji 186 zasebnih masovnih grobnica, a na samom ulazu u groblje gori vječni plamen. Također, tamo se nalazi i spomenik *Majke Rusije*. Odmah iza groblja započinje put koji manje-više slijedi trasu izvornog *Putu života*. Glavne dionice obilježavaju svih 45 kilometara *Putu života*. Na *Putu* se također mogu vidjeti brojni spomenici, a jedan od njih je i spomenik kamiona na postolju koji simbolizira kamion koji je vozio zalihe preko *Ladoškog jezera* u grad. Ruta također sadrži i željezničku stanicu *Ladozhskoye Ozero* s koje su se također vozile zalihe, a sačuvan je i parni stroj koji dodatno simbolizira važnost opskrbe. Nadalje, ruta sadrži i *Muzej Panorama* koji slavi probijanje prstena oko opkoljenog *Lenjingrada*.⁸¹ *Muzej Put života* najnovija je inkarnacija memorijalnog muzeja koji je započeo kao izložba u lokalnoj školi. Nakon što ga je preuzeo Središnji mornarički muzej Sankt Peterburga, prvi put je otvorio vrata 1972. godine. tijekom 1970-ih godina kolekcija je rasla, uključujući velike eksponate poput topova, broda Ladoga mornarice i velikih transportnih aviona, kao i originalne automobile koji su izvorno služili za opskrbu. Povodom 70. obljetnice kraja Drugoga svjetskog rata, muzej je obnovljen,

⁸¹ Dark-tourism.com, *Siege of Leningrad Tour*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1225-road-of-life-tour-petersburg> (23.8.2020.)

moderniziran i proširen te otvoren na dan 9. svibnja 2015. godine, na dan pobjede Rusije. Spomenuti muzej je zajedno sa spomenutim *muzejom Panorame*, najposjećeniji.⁸²

Slika 17. Muzej Put života

(Izvor: <http://automuseums.info/russia/museum-road-life>, 2020)

Tvrđava Petera i Paula

U St. Petersburgu nalazi se *tvrđava Petera i Paula* koja predstavlja glavni turistički lokalitet iz dva razloga; prvi razlog je stari zatvorski dio u kojem je ubijeno mnogo revolucionara prije revolucije te drugi, moderna izložba kozmonautike koja uključuje i neobičan mračni aspekt. Tvrđava je bila prva trajna tvrđava, a sagrađena je po nalogu Petra Velikog 1703. godine, a završena 1740. godine. Zamišljena je kao vojna citadela, sa šest masivnih bastiona s dodatnim nasipima. Sagrađena je zbog straha od napada sa sjeverozapada te od strane kraljevine Švedske, međutim, do napada nikada nije došlo stoga se tvrđava nije koristila u vojne svrhe. Ipak, i bez rata, tvrđava je u svojoj povijesti imala mračan status. Katedrala je u središtu tvrđave služila je kao groblje gotovo svih carskih kraljeva još od Petra Velikog. Koristila se i kao zatvor, već od 1720. godine tvrđava je držala političke zatvorenike. U drugoj polovici 19. stoljeća jedan je bastion obnovljen kao glavni zatvorski blok, zloglasni *Trubetskoy Bastion*. Među zatvorenicima našla su se i brojna poznata imena poput pisaca

⁸² Dark-tourism.com, *Road of Life Museum*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1239-road-of-life-museum> (23.8.2020.)

Fjodora Dostojevskog i Maxima Gorkyja, utjecajnog anarhista Mihaila Bakunina, komunističkog revolucionara Leona Trockog kao i Lenjinovog starijeg brata Aleksandra Uljanova te neposredno prije Oktobarske revolucije 1917. godine, tamo je zatvoren bio i Josip Broz. Tijekom revolucije tvrđava je brzo pala pod vlast boljševika, a zarobljeni ministri vlade zarobljeni su i odvedeni u spomenuti *Truvetskoy Bastion*. Zatvor se 1921. godine zatvori i već 1924. godine pretvoren je u muzej. Iako je zatvor i dalje na lošem glasu, zatvorenici poput Gorkyja imali su dozvoljene povlastice kao što su knjige i duhan. Zatvor je imao pogodnosti poput grijanja i struje, što je za to vrijeme bio pravi luksuz. Postoji nekoliko zasebnih dijelova unutar tvrđave, a jedna od njih je izložba *Kozmonautike*, odnosno *Muzej kozmonautike* i raketne tehnologije V.P. Glushko. Vladimir Glushko bio je inženjer i dizajner raketnih motora koji je radio nacрте pogonskih sustava u Lenjingradu. Zajedno je sa Sergejem Koroljevom postao jedan od ključnih članova sovjetskog svemirskog programa. *Muzej tvrđave Peter i Paul* naziva se i muzejom svemirskog istraživanja i raketne tehnologije.⁸³

Slika 18. Zatvor u tvrđavi Petera i Pula

(Izvor: <http://www.saint-petersburg.com/museums/peter-paul-fortress/history-of-the-trubetskoy-bastion-prison/>, 2020)

⁸³ Dark-tourism.com, *Peter & Paul Fortress*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1223-peterandpaulfortress> (23.8.2020.)

Groblje Serafimovskoye

Veliko groblje nalazi se na sjeveru St. Petersburga, a posebno je zanimljivo jer je jedno od mjesta masovnih grobnica za žrtve opsade Lenjingrada, komemorirano kroz veliki ratni spomen te spomen za katastrofu podmornice *Kursk*, pored koje je zakopana većina mornara i sub-zapovjednik. Groblje potječe iz 20. stoljeća kada je sagrađena mala kapela koja je dobila ime po *Svetom Serafimu*. Tijekom opsade *Lenjingrada*, groblje je postalo jedno od glavnih za pokop žrtva. Među brojnim grobnicama mornara nalaze se i oni koji su 2000. godine poginuli u katastrofi *Kursk*, koja je također obilježena spomenikom. Ovdje se nalaze i drugi utopljeni mornari te vatrogasci koji su poginuli na dužnosti.⁸⁴

3.5.2. Volgograd

Grad na jugu Europske Rusije na rijeci *Volgi* po kojoj je i dobio ime. Volgograd je imao važnu ulogu u povijesti, a zvao se i *Staljingrad*. *Staljingradska bitka* jedna je od najkrvavijih bitki u povijesti i ujedno jedna od najvažnijih. Bitka je značila prekretnicu, vojni napredak nacista pretvorio se u povlačenje dok je sovjetska Crvena armija išla prema zapadu bilo je jasno da je Njemačka na putu prema propasti.⁸⁵ Grad je osnovan kao tvrđava pod imenom *Tsaritsyn* 1589. godine radi zaštite novostečenog teritorija Rusije duž rijeke *Volge*. Tijekom ruskog građanskog rata (1918.-1920. godine), Josip Staljin organizirao je obranu grada; već spomenuta *Staljingradska bitka*, te je grad preimenovan u njegovu čast.⁸⁶

Muzej Pamyat

Mali, ali informativni muzej *Pamyat* govori o bitci za *Staljingrad* tijekom Drugog svjetskog rata. Muzej se nalazi na autentičnom mjestu nekadašnje robne kuće u centru Volgograda. Za razliku od muzeja *Panorama* koji je veći od *Pamyata*, muzej razmatra njemačku stranu tragedije u kojoj je bio i *Staljingrad*. Zgrada u kojoj se nalazi muzej nekada je bila velika robna kuća *Univermag*, sagrađena 1930-ih godina. Kao i cijeli grad, zgrada je pretrpjela velike štete tijekom *Staljingradske bitke*. Najzanimljivija atrakcija u muzeju je rekonstrukcija male sobe u podrumu gdje je general Friedrich Paulus, zapovjednik njemačke 6. vojske, te u toj sobi kapitulirao pred Crvenom armijom. Hitler ga je unaprijedio u feldmaršala samo dva sata prije. Podrazumijevalo se da je Hitler očekivao da će Paulus izvršiti

⁸⁴ Dark-tourism.com, *Serafimovskoye Cemetery*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1224-serafimovskoye> (23.8.2020.)

⁸⁵ Dark-tourism.com, *Volgograd*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/685-volgograd> (23.8.2020.)

⁸⁶ Britannica, *Volgograd*, <https://www.britannica.com/place/Volgograd-Russia> (23.8.2020.)

samoubojstvo, ali on se ipak predao stoga Hitlerova želja nije nikada ispunjena. Ipak, Paulus je zarobljen 1943. godine kao ratni zarobljenik, ali vraćen je u Njemačku. Paulus se zatim okrenuo protiv Hitlera i sudjelovao u anti-nacističkom Nacionalnom odboru za slobodnu Njemačku koji je proizveo propagandu protiv Trećeg Reicha tijekom posljednjih godina rata. Nakon rata, Paulus je bio svjedok na Nirnberškim suđenjima, a 1953. godine dopušten mu je ulazak u Istočnu Njemačku gdje je radio kao povjesničar sve do svoje smrti 1957. godine. Spomenuti podrum pretvoren je u memorijalni muzej 2003. godine, na 60. godišnjicu njemačke kapitulacije i sovjetske pobjede. Samo ime muzeja *Pamyat* znači sjećanje iliti spomen. Muzej sadrži i broje druge sobe kao što je ona koja sadrži rekonstrukciju njemačkog zapovjedništva u kojoj su časnici opkoljene njemačke vojske pokušali imati barem skromnu božićnu proslavu. Rekreiran prizor temelji se na originalnim fotografijama koje se mogu pronaći u izložbi muzeja. Dirljiv odjeljak muzeja sadrži pisma i čestitke vojnika koje su slali svojim bližnjima. U pismima naravno prevladava očaj, ali u nekim slučajevima i potpuno poricanje realnosti. Pisma su na njemačkom jeziku te nisu prevedena na druge jezike.⁸⁷

Slika 19. Muzej *Pamyat*, Božićno slavlje Njemačkih vojnika

(Izvor: https://www.tripadvisor.com.au/Attraction_Review-g298537-d2333807-Reviews-Museum_Pamyat-Volgograd_Volgograd_Oblast_Southern_District.html, 2020)

⁸⁷Dark-tourism.com, *Pamyat Museum*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1232-pamyatmuseum> (23.8.2020.)

Muzej Panorama

Glavni muzej *Staljingradske bitke* je *Panorama*. Uz izložbu u zatvorenom prostoru i veliku panoramu bitke (po kojoj je muzej dobio ime), oko njega se nalaze prikazi tenkova i topništva. Tamo se nalazi i ruševina nekadašnjeg mlina *Grudin*, najveća ratna relikvija u gotovo cijeloj Rusiji. Ispred velikog mlina nalazi se vojni kamion na otvorenom, a tik do njega nalazi se fontana *Barmaley* koja prikazuje skupinu djece koja plešu oko krokodila u centru. Glavna stalna muzejska izložba podijeljena je kronološki i tematski. Prva dvorana govori o početku napada njemačkog *Wehrmachta* na *Staljingrad*, druga o hrabrosti i junaštvu branitelja, zatim dvorana koja govori o bitkama između ulica i kuća, dvorana koja predstavlja razne generale i maršale Crvene armije te posljednja koja veliča eventualnu pobjedu. Muzeja posjeduje gotovo 3500 predmeta među kojima se osim raznih vrsta oružja i vozila nalazi kaput generala Glazkova koji je prožet velikim brojem rupa od metaka, originalna puška snajperista Zajtseva itd.⁸⁸ Kako je već spomenuto, muzej *Panorama* veći je od *Pamyata*, ali brojni turisti smatraju kako upravo manji, *Pamyat* muzej na puno autentičniji način prikazuje teško razdoblje *Staljingradske bitke*.

Slika 20. *Grudin* mlin, muzej *Panorama*

(Izvor: https://www.tripadvisor.ca/Attraction_Review-g298537-d2333786-Reviews-The_Ruins_of_the_Mill_Named_after_Grudinin_Gergardt-Volgograd_Volgograd_Oblast_So.html, 2020)

⁸⁸ Dark-tourism.com, *Panorama Museum & Old Mill Ruin*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1231-panoramamuseum-volgograd> (23.8.2020.)

3.5.3. Prokhorovka

Prokhorovku je prvi osnovao poljski plemić Kirill Ilinsky pod nazivom Ilinska Sloboda, tijekom rusko-poljskog rata (1654. do 1667. godine). Kasnije je preimenovana u Aleksandrovscoe 1860-ih godina, nakon cara Aleksandra II.. Sadašnje ime Prokhorovka je dobila po inženjeru (*Prokhorov*) zaduženom za izgradnju željezničke pruge *Kursk-Kharkov-Azov*. Prokhorovka je postala poznata u svijetu po važnoj bitki tijekom bitke za *Kursk Salient* u Drugome svjetskom ratu. U operaciji *Citadela*, nacisti su namjeravali opkoliti sovjetske trupe u *Kurks Salijentu*. Sukob između njemačkih i sovjetskih divizija zračnih snaga i tenkova dogodio se 1943. godine. *Bitka kod Prokhorovke* bila je najveća tenkovska bitka Drugog svjetskog rata, a sudjelovalo je preko 1200 tenkova i samohodnih pušaka. Iako su Sovjeti pretrpjeli ogromne gubitke ljudi i opreme, puno veće od onih koje su pretrpjeli Nijemci, Hitler je na kraju bio prisiljen predati se. Godine 1995. osnovan je *Državni vojni i povijesni muzej Prokhorovka*. Danas muzej uključuje crkveni kompleks i *Muzej vojne slave 'Treće bojište Rusije'*. Godine 2000. otkriven je spomenik Jedinstveno zvono posvećen jedinstvu triju istočno-slavenskih naroda; predsjednika Bjelorusije Aleksandra Lukašenka, ruskog predsjednika Vladimira Putina i ukrajinskog predsjednika Leonida Kučme, u nazočnosti patrijarha Alekseja II..⁸⁹

Na samom ulasku u muzej nalazi se spomenik '*Svijeće sjećanja*', a iza muzeja nalaze se primjeri sovjetskih i njemačkih obrambenih utvrđenja koja se sastoje od jarka, rovova i skrovišta za tenkove. Prva dvorana muzeja prikazuje povijest okruga Prokhorovke u ratu, značajke početnog razdoblja Velikog domovinskog rata, a producira se i film '*Invazija*' koji prikazuje opseg i značaj oružanog sukoba. Izložbe također otkrivaju režim okupacije, jedne od najmračnijih razdoblja u povijesti Prokhorovke, kao što su neselektivne pucnjave, otmice stanovništva u Njemačku te paljenje ratnih zarobljenika. Mogu se vidjeti i osobne stvari sudionika borbe u *Prokhorovskoj bitki*, a posebno se ističe Mihail Borisov koji je svojim protutenkovskim oružjem uništio sedam tenkova te se smatra herojem Sovjetskog Saveza. Osim navedene bitke, muzej sadrži informacije i o pobjedi sovjetskog naroda u Velikom Domovinskom ratu, Crvenoj armiji te raspolaže velikim brojem predmeta, oružja i tenkova.

⁸⁹ Rusmania, Deep into Russia, *History of Prokhorovka*, <https://rusmania.com/central/belgorod-region/prokhorovka/history> (24.8.2020.)

Vojni muzej glavna je obrazovna i kulturna ustanova u okrugu Prokhorovka, a slovi kao jedan od najmodernijih muzeja Rusije.⁹⁰

3.5.4. Gulazi Europske Rusije

Opće poznata činjenica je da su gulazi vrlo rasprostranjeni u Rusiji. Sustav Gulag znači glavna uprava logora i zatvora koji se pojavio 1930. godine za vrijeme vladavine Staljina, a ukinut 1960. godine. Gulag predstavlja svojevrstu državu u državi te je predstavljao mrežu zatvora. Milijuni zatvorenika gulaga bili su prisiljeni na težak fizički rad; kopanje kanala, građenje gradova i tvornica, kopanje zlata i urana. Muzej povijesti Gulaga spominje da je kroz gulag prošlo 20 milijuna ljudi, a život izgubilo 1,7 milijuna ljudi, što od gladi, rada ili bolesti. Zatvorenici često nisu bili kriminalci već samo politički neistomišljenici. Tako u Rusiji postoji gulag *Belbatlag*, *Bamlag*, *Sevostlag*, *Noriljlag*, *Vorkutlag*, *Karlag* te oni logori i na Sibiru.⁹¹ U nastavu su izdvojena dva gulaga koja se nalazi u europskom dijelu Rusije.

SLON – Solovecki logor posebne namjene

Gulag se nalazi na Soloveckim otocima u Bijelome moru, a preteča je svih ostalih sovjetskim logora. U ovome je logoru bilo je zatvoreno 71 800 ljudi, gdje je počelo korištenje radne snage zatvorenika, a tzv. *Slon* je bio vrsta probnog poligona na kojem se testirala shema masovnog korištenja radne snage. Na hladnih Soloveckim otocima, zatvorenici su krčili šume, gradili ceste i isušivali močvare. Krajem 1920-ih godina težina rada se maksimalno otežala. U romanu *Arhipelag Gulag*, Aleksandar Solženjicin okarakterizirao je logor kao *Polarni Auschwitz*. *Slon* je ukinut 1930-ih godina, a zatvorenici su preseljeni u druge zatvore.⁹² Gulag je otvoren za turiste, a u okrugu gulaga nalazi se turistička infrastruktura (hotel, bar, restoran, parking, suvenirnica, robna kuća).

Dmitrovlag – Dmitrovski kazнено-popravni logor

Dmitrovlag nalazi se u *Podmoskovlju* gdje je nekada bilo zatvoreno 192 000 zatvorenika, a postojao je u razdoblju od 1932.-1938. godine. Za razliku od *Soloveckog logora posebne namjene*, uvjeti u *Dmitrovlagu* bili su nešto povoljniji. Naime, u njemu je smrtnost bila poprilično niska, vodila se evidencija radnih dana, zatvorenici su primali plaću i po zaslugi bili

⁹⁰ Prokhorovka, *The Museum of Military Glory of Russia's Third Battlefield*, http://xn----ctbjbwigaaccdifcs7d.xn--p1ai/museum2_eng.html (24.8.2020.)

⁹¹ Russia Beyond, *GULAG: Glavni logori sovjetskog kaznenopravnog sustava*, <https://hr.rbth.com/povijest/85868-glavni-logori-gulaga> (24.8.2020.)

⁹² Ibidem

oslobođeni prije roka. Blizina glavnome gradu Rusije, Moskvi, dijelom je zaslužna za tako blaže mjere u gulagu.⁹³

⁹³ Russia Beyond, *GULAG: Glavni logori sovjetskog kazneno-pravnog sustava*, <https://hr.rbth.com/povijest/85868-glavni-logori-gulaga> (24.8.2020.)

ZAKLJUČAK

Novi stavovi i želje turista utjecali su na daljnji razvoj turizma u svijetu. Više nije dovoljno turistima ponuditi jedan oblik turizma kao što je kupališni turizam ili masovni, već je potrebna segmentacija tržišta te analiza njihovih želja i potreba. Kao posljedica tih promjena nastali su specifični oblici turizma, namijenjeni specifičnim vrstama i motivima turista. Kao jedan od brojnih specifičnih vrsta turizma razvio se i mračni turizam. U literaturi se naziva još i *black turizam*, *grief turizam*, *tamni turizam*. Predstavlja fenomen u kojem turisti posjećuju različite lokalitete neke destinacije ili paraatrakcije koje nude prikazanja odnosno poprišta smrti i/ili patnje. Ova podvrsta turizma, kao izraz za putovanja povezanih sa smrću, tragedijom ili katastrofom, u posljednje vrijeme bilježi povećan interes od strane znanstvenika i medija, ali se često krivo interpretira. Važno je naglasiti kako upravljanje takvim vrstama atrakcija, posebno onih gdje je život izgubilo velik broj ljudi, mora biti pažljivo planirano. Mračni turizam ima veliki broj podjela, interpretacija, ali i spektara. Pa se tako *crni turizam* definira kao čist oblik mračnog turizma s ponudom koja je kreirana da bi udovoljila fascinaciju smrću i na tome ostvarila profit. *Blijedi turizam* podrazumijeva turiste s minimalnim zanimanjem za temu smrti; turisti posjećuju „slučajna“ mjesta mračnog turizma (npr. grobovi slavnih osoba). *Sivu turističku potražnju* čine turisti koje fascinira tema smrti, a posjećuju „slučajna“ mjesta mračnog turizma. *Sivu turističku potražnju* čine atrakcije koje su i nastale s ciljem eksploatacije smrti (muzeji ili spomenici), ali privlače turiste s malim zanimanjem za to. Također, kod definiranja mračnog turizma često se griješi kada se karakterizira kao 'novi pojam' što svakako nije istinito. Još u doba romantizma, u 18. stoljeću i početku 19. stoljeća, mračni turizam doživio je procvat, a autori današnjice smatraju kako je mračni turizam danas doživio uzlet zahvaljujući televiziji. Kada se govori o razlozima putovanja u destinacije koje sadrže atrakcije mračnog turizma, njih ima mnogo i one često mogu varirati od osobe do osobe. Tako turisti mogu putovati s ciljem promatranja smrti, putovati na mjesto gdje se nekada dogodila smrt, na lokacije internacije i memorijalna mjesta, put radi promatranja povijesnih rekonstrukcija bitki te putovanje na sintetička mjesta gdje su sakupljeni dokazi o smrti. Pa tako mračni turisti imaju različite motive, ali ih često nisu svjesni ili ih ne žele javno priznati. Istraživanja pokazuju da velik broj turista posjećuju takve atrakcije jer se radi o socijalno prihvatljivom iskazivanju zanimanja za smrt i nesreće. Drugi, da bi što više naučili o onome što je u pozadini određenog povijesnog događaja. Ima i onih koji posjetom evociraju uspomene na obitelj, prijatelje ili osobno iskustvo (vojni veteran). Ljudi koji su slično povezani s konkretnim mjestom dolaze i

da bi iskazali svoj nacionalni ili kulturni identitet. Neke posjetitelje dovodi osjećaj krivnje, a sigurno ima i takvih koje potiče morbidna znatiželja. Većina posjetitelja ističe kako ih dovodi želja da se provedu ili nešto nauče. Također i same atrakcije mračnog turizma mogu biti vrlo različite, pa tako postoje sljedeći oblici; tematski parkovi mračnog turizma koji se smatraju neautentičnim jer je u prvome redu važan zabavni doživljaj, mračne izložbe koje za razliku od tematskih parkova imaju za cilj edukaciju, iako oni lokacijski nisu autentični jer se izložbe mogu postaviti na bilo kojoj lokaciji. Tamnice i zatvori nude kombinaciju zabave i edukacije, a sastoje se od tamnih i svijetlih elemenata te zauzimaju središnji položaj u okviru spektra mračnog turizma, zatim groblja, svetišta, mjesta ratnih sukoba i mjesta genocida.

Mračni turizam, odnosno mračne atrakcije mogu se pronaći svugdje u svijetu, čak i onda kada i same države nisu svjesne da ih imaju. U ovome radu predstavljene su zemlje Istočne Europe; Bjelorusija, Ukrajina i Moldavija te europski dio Ruske Federacije, a sve četiri države imaju svjetlije i tamnije oblike mračnoga turizma. U Bjelorusiji se nalazi logor *Mali Trostenec*, iako ne u onome obliku kakav je nekada bio s izgrađenim memorijalnim centrom kako bi se odala počast žrtvama genocida. Tako bi se ta atrakcija mogla okarakterizirati kao memorijalno mjesto koje se smatra paradigmom mračnog turizma. Tvrđava *Brest* također je memorijalni centar, ali i svojevrsna arhitekturna turistička atrakcija zbog brojnih skulptura velikih dimenzija koje imaju svrhu odavanja počasti žrtvama. *Veliki muzej Domovinskog rata* također pripada svjetlijem spektru mračnog turizma jer ima zabavnu i edukacijsku ulogu. Mračni turizam Ukrajine nešto je popularniji u svijetu zbog nuklearne elektrane *Černobil* te '*grada duhova*', *Pripjata*. To su vrlo autentične lokacije mračnog turizma koje su sve više posjećenije, upravo zbog autentičnosti lokacije, edukacijskog karaktera i doživljaja spadaju u atrakcije na mračnijoj strani spektra mračnog turizma. *Pervomajsk* je jedinstveno mjesto nekadašnjeg ICBM (*Intercontinental Ballistic Missile*) silosa i centra hladnokrvnog rata Sovjetskog Saveza, smješteno u nekada neovisnoj Ukrajini, na selu između *Kijeva* i *Odese* u blizini malog grada *Pervomajska*. Na toj se lokaciji nalazi jedinstveni podzemni LCC te se može doživjeti simulirano lansiranje što ovoj atrakciji daje i zabavni karakter. Jedno od tadašnjih ratnih zapovjednih jedinica pretvoreno je u muzej zbog čega atrakcija ima i edukativni karakter. Lokacija je svakako autentična, a originalnost izgleda podzemnog LCC ovoj atrakciji daje mračniji karakter u spektru mračnog turizma. Zatim *Holodomor muzej* ima i memorijalni značaj, a sam muzej vrlo veliki značaj za Ukrajinsko stanovništvo. Muzej i njegov memorijalni značaj svjedoče o jednom od najgorih genocida u povijesti te osim edukacijskog karaktera nema traga onom zabavnom stoga ova atrakcija pripada mračnijoj strani spektra mračnog

turizma. Turističke atrakcije *Babyn Jar* i *Holokaust metkom* također pripadaju mračnijoj strani spektra te svjedoče o izvršenim genocidima nad židovskim narodom. Moldavija je država s vrlo slabo razvijenim turizmom. Turisti ne percipiraju Moldaviju kao sigurnu turističku destinaciju zbog brojnih političkih nemira, a kao država nije dovoljno turistički promovirana. Ipak, Moldavija ima velikog potencijala za razvijanje mračnog oblika turizma, a jedna od atrakcija takvog oblika turizma je *Židovski geto u Kišinjevu*. Osim samih ostataka nekadašnjeg geta, ostaci sinagoge daju na značaju ovoj potencijalno vrlo atraktivnoj atrakciji. Osim toga, u Moldaviji se nalazi velik broj napuštenih židovskih groblja i memorijalnih centara. Zbog edukativnog karaktera i autentičnosti lokacije, Židovski geto pripada mračnijoj strani spektra mračnog turizma. Grad *Transnistria* ili često nazivan *Pridnjestrovlje*, vrlo je neobičan grad u kojemu kao da je vrijeme stalo. Nalazi se na granici između Ukrajine i Moldavije. Zbog velikog broja vojske na granici, turisti ne posjećuju grad u velikom broju. Sam doživljaj grada kao jedinog preostalog sovjetskog grada na neki način može biti mračan, a vojni muzej u *Benderyju*, smješten u sovjetskom vlaku, dodatna je mračna atrakcija. Tako sam grad pripada mračnijoj strani spektra dok muzej svjetlijoj strani, ali također s mračnijim elementima spektra. Posljednji, *Vojni muzej u Kišinjevu* zbog edukativnog karaktera pripada svjetlijoj strani spektra, a činjenica je da muzej prikazuje zločine koji se nisu dogodili u Moldaviji, njegova lokacija nije sasvim autentična. Posljednje obrađena zemlja je europski dio Ruske Federacije. Zbog iznimno velike površine Rusije, mračne destinacije podijeljene su prema gradovima, odnosno prema St. Petersburgu, Volgogradu, Prokhorovki te poglavlje posebno posvećeno gulazima koji se nalaze u europskome dijelu zemlje. Rusija, kao i ostale prikazane zemlje istočne Europe ima vrlo krvavu i bogatu povijest stoga u St. Petersburgu postoji turistička ruta tzv. *Put života* koja govori o razdoblju Drugoga svjetskog rata kada je Njemačka zauzela i blokirala čitav Lenjingrad (sadašnji St. Petersburg). Put života zapravo predstavlja puteve kojima su se dopremale zalihe ljudima koji su ostali zarobljeni u Lenjingradu. Danas postoji trasa koja više-manje prati put izvornog *Putu života*. Glavne dionice obilježavaju svih 45 kilometara *Putu života*. Na *Putu* se također mogu vidjeti brojni spomenici, a jedan od njih je i spomenik kamiona na postolju koji simbolizira kamion koji je vozio zalihe preko *Ladoškog jezera* u grad. Ruta također sadrži i željezničku stanicu *Ladozhskoye Ozero* s koje su se također vozile zalihe, a sačuvan je i parni stroj koji dodatno simbolizira važnost opskrbe. Radi svega navedenog može se zaključiti kako *Put života* pripada mračnijoj strani spektra mračnog turizma upravo zbog autentičnosti lokacije koja je do danas u velikoj mjeri sačuvana te same tužne i mračne prošlosti koja stoji iza priče *Putu života*. *Tvrđava Petera i Paula* sljedeća je turistička atrakcija u kojoj se nalazi stari zatvorski dio u kojem je ubijeno mnogo revolucionara prije same revolucije.

Osim toga, u tvrđavi se nalazi i izložba kozmonautike za koju se može reći da ima edukativni karakter dok zatvorski dio ima mračni karakter, a s obzirom na autentičnost lokacije i same namjene, pripada mračnijoj strani spektra mračnog turizma. Groblje *Serafimovskoye* je jedno od mjesta masovnih grobnica za žrtve već spomenute opsade *Lenjingrada*, komemorirano kroz veliki ratni spomen te spomen za katastrofu podmornice *Kursk*, pored koje je zakopana većina mornara i sub-zapovjednika. Groblje ima memorijalnu svrhu, odnosno svrhu odavanja počasti žrtvama te pripada sredini mračnog spektra. *Muzej Pamyat* i *Panorama* u gradu Volgogradu su muzeji koji govore o razdoblju Drugog svjetskog rata. Muzej *Pamyat* je za razliku od *Panorame* poprilično manji, ali ne i manje mračan. U *Pamyatu* se može vidjeti rekonstrukcija njemačkog zapovjedništva u kojoj su časnici opkoljene njemačke vojske pokušali imati barem skromnu božićnu proslavu. Rekonstrukcija je napravljena po originalnoj fotografiji, a osim toga u muzeju se mogu vidjeti i originalna pisma vojnika. Muzeji svakako imaju edukativan karakter, oba pripadaju sredini mračnog spektra pri čemu muzej *Pamyat* pripada mračnijoj strani, a *Panorama* nešto svjetlijoj strani zbog svoje moderniziranosti u kojoj se pomalo izgubio mračan karakter muzeja. Grad *Prokhorovka* poznata je po *bitci kod Prokhorovke* koja je bila najveća tenkovska bitka Drugog svjetskog rata, a sudjelovalo je preko 1200 tenkova i samohodnih pušaka. U čast bitke osnovan je *Državni vojni i povijesni muzej Prokhorovka* koji ima edukativnu i memorijalnu ulogu. Mjesto bitke kod *Prokhorovke* zauzima svjetlije mjesto u spektru mračnog turizma jer je komercijalizirano s navedenim muzejom, kao i većina mjesta ratnih sukoba u svijetu. Dva odabrana gulaga; *SLON* i *Dmitrovlag* nalaze se u europskome dijelu Rusije i otvorena su za posjetitelje. *SLON* je bio logor posebne namjene i preteča je gulaga u kojemu su pravila bila vrlo stroga stoga navedeni gulag pripada mračnijem spektru mračnog turizma dok *Dmitrovlag* nešto svjetlijem budući da je smrtnost bila poprilično niska, zatvorenici su primali plaću za svoj rad te se vodila evidencija radnih dana. Lokacije su u oba primjera autentične, ali logor *SLON* daleko je zloglasniji od logora *Dmitrovlag*.

Mračni turizam kao specifičan oblik turizma nalazi se svugdje u svijetu. Brojni ratovi, genocidi, zločini i sukobi u prošlosti posebno su tome pogodovali. Na destinacijama je samo da ih prepoznaju te ih kao takve pravilno valoriziraju kako bi proširili svoju turističku ponudu, a posebno taj potencijal imaju upravo države Istočne Europe.

POPIS LITERATURE:

Knjige:

1. Alkier Radnić, R., 2009: *Turizam u Europskoj uniji*, Opatija
2. *Atlas svijeta za školu i dom*, nakladnik Marjan tisak d.o.o., Zagreb, Mozaik knjiga, 2001.
3. Boniface, B., Cooper, C., 2012: *Worldwide Destinations: Geography of travel and Tourism, 6th edition*, Routledge, London-New York
4. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V. T., 2013: *Geografija turizma regionalni pregled*, Naklada Lijevak, Zagreb
5. Čavlek, N., Bartoluci, M., Prebežac, D., Kesar, O., Hendija, Z., Bilen, M., Mikulić, J., Tomašević, A., Čižmar, S., 2011: *Turizam, Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb
6. Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split
7. Hobbs, J. J., 2009: *World Regional Geography 6th edition*, Brooks/Cole, U.S.A.
8. Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson
9. Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija

Stručni radovi:

1. D. Gruber, S., 2010: *Jewish Heritage Sites and Monuments in Moldova*, United States of Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad, <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html&httpsredir=1&article=1019&context=rel>, (12.6.2020.)
2. Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, Liburna, str. 51-65
file:///C:/Users/Bruna/Downloads/oliver_kesar.pdf (19.8.2020.)

3. Musladin, M., 2013: *Istočno susjedstvo Europske unije: Bjelorusija, Moldova i Ukrajina*, Sveučilište u Dubrovniku, str. 56-58,

file:///C:/Users/Bruna/Downloads/Politicka_misao_3_2013_56_78.pdf (2.5.2020.)

Publikacije:

1. Hrvatska elektroprivreda, časopis hrvatske elektroprivrede, 1996: *45 godina energije*, Zagreb, travanj, str. 49-51

Internetski izvori:

1. Advisor.Travel, *Logor Mali Trostanec*: <https://hr.advisor.travel/poi/Logor-Mali-Trostanec-19617> (6.5.2020.)

2. Atlas Obscura, Bendery Military Museum: <https://www.atlasobscura.com/places/bendery-military-museum-transnistria>, (12.6.2020.)

3. Atlas Obscura, *Transnistria*: <https://www.atlasobscura.com/places/transnistria>, (12.6.2020.)

4. Belarus, Official Website of the Republic of Belarus: <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism> (6.5.2020.)

5. Biblija, Znanje bez rukavica, *Strahote rata – holokaust*: <https://biblyia.wordpress.com/2015/12/28/strahote-rata-holokaust/> (6.5.2020.)

Britannica, *Volgograd*, <https://www.britannica.com/place/Volgograd-Russia> (23.8.2020.)

6. Chernobyl.wel.come: <https://www.chernobylwel.com/> (10.6.2020.)

7. Černobilj, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=13296> (9.6.2020.)

8. Dark-tourism.com, *Strategic Missil Base Pervomaisk*: <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/480-strategic-missile-force-base-pervomaisk> (10.6.2020.)

9. Dark-tourism.com: <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/1068-holodomor> (11.6.2020.)

10. Dark-tourism.com, *Saint Petersburg, Russia*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/689-st-petersburg-russia> (23.8.2020.)
11. Dark-tourism.com, *Siege of Leningrad Tour*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1225-road-of-life-tour-petersburg> (23.8.2020.)
12. Dark-tourism.com, *Road of Life Museum*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1239-road-of-life-museum> (23.8.2020.)
13. Dark-tourism.com, *Peter & Paul Fortress*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1223-peterandpaulfortress> (23.8.2020.)
14. Dark-tourism.com, *Serafimovskoye Cemetery*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1224-serafimovskoye> (23.8.2020.)
15. Dark-tourism.com, *Volgograd*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/685-volgograd> (23.8.2020.)
16. Dark-toursim.com, *Pamyat Museum*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1232-pamyatmuseum> (23.8.2020.)
17. Dark-tourism.com, *Panorama Museum & Old Mill Ruin*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/russia/15-countries/individual-chapters/1231-panoramamuseum-volgograd> (23.8.2020.)
18. *History of Babyn Yar*: <http://babynyar.org/en/byhmc/historical>, (20.8.2020.)
19. Jewish Memory, *History of the Jews in Moldova*: <http://jewishmemory.md/en/life-in-chisinau-ghetto/>, (12.6.2020.)
20. Live Science, *Is it safe to visit Chernobyl?*: <https://www.livescience.com/65673-is-visiting-chernobyl-safe.html> (11.6.2020.)

21. Lonely Planet, Army Museum:
<https://www.lonelyplanet.com/moldova/chisinau/attractions/army-museum/a/poi-sig/1251831/360144> (13.6.2020.)
22. Mémorial de la Shoah, *The Mass Shootings of Jews in Ukraine 1941-1944, The Holocaust by Bullets*:
http://www.memorialdelashoah.org/upload/minisites/ukraine/en/en_index.htm (20.8.2020.)
23. Moldavija, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41586>, (12.6.2020.)
24. Museum of Jewish Heritage Aliving Memorial to the Holocaust, *The Shooting of Jews In Ukraine: Holocaust by Bullets*: <https://mjhnyc.org/exhibitions/shooting-jews-ukraine-holocaust-bullets/> (20.8.2020.)
25. Muzej Holodomor: <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/> (11.6.2020.)
26. National Museum Chornobyl,
<http://chornobylmuseum.kiev.ua/en/category/exhibitions/> (12.6.2020.)
27. Povijest.hr, *Konačni Napoleonov poraz u Rusiji (1812.)*:
<https://povijest.hr/nadanasnjidan/konacni-napoleonov-poraz-u-rusiji-1812/> (2.5.2020.)
28. Prokhorovka, *The Museum of Military Glory of Russia's Third Battlefield*, http://xn---ctbjbwiaaccdifcs7d.xn--plai/museum2_eng.html (24.8.2020.)
29. Rusija, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53751> (21.8.2020.)
30. Rusmania, *Deep into Russia, History of Prokhorovka*,
<https://rusmania.com/central/belgorod-region/prokhorovka/history> (24.8.2020.)
31. Russia Beyond, *GULAG: Glavni logori sovjetskog kazнено-pravnog sustava*,
<https://hr.rbth.com/povijest/85868-glavni-logori-gulaga> (24.8.2020.)
32. Special Ukrain Tours, *Museum of Strategic Missile Forces*: <https://ukraine-kiev-tour.com/pobuzke-museum-strategic-missile-forces.html> (11.6.2020.)
33. Sjeverni rat, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56340> (2.5.2020.)

34. The Bohemian blog, *A Moldavian Massacre: Exploring the Ruins of the Chisinau Ghetto*: <http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html>, (12.6.2020.)

35. Travel Advisor, *Černobil: Mjesto nuklearne katastrofe postaje turistička atrakcija*: <https://travel-advisor.eu/cernobil-mjesto-nuklearne-katastrofe-postaje-turisticka-atrakcija/> (10.6.2020.)

36. Ukrajina, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63065> (9.6.2020.)

POPIS PRILOGA

Popis slika:

Slika 1: Matrica mračnog turizma

(Izvor:

https://books.google.hr/books?redir_esc=y&hl=hr&id=ZCIGvG9tCw8C&q=DARK+TOURISM+#v=snippet&q=DARK%20TOURISM&f=false 2020)

Slika 2. Kontinuum mračnog turizma

(Izvor: Seaton, 1996. (prema: Yuill, S-M., Dark Tourism – understanding visitor motivation at sites of death and disaster (Master thesis)). Texas A&M University, 2003., str. 11)

Slika 3. Spektar mračnog turizma

(Izvor: Stone, P. R., A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions, *Tourism*, 54 (2), 2006, str. 151)

Slika 4. Prikaz žrtava u logoru Auschwitz

(Izvor: Privatna arhiva)

Slika 5. Prikaz logora Auschwitz

(Izvor: Privatna arhiva)

Slika 6. Spomen ploča – logor Mali Trostenec

(Izvor: <https://hr.advisor.travel/poi/Logor-Mali-Trostanec-19617/photos>, 2020)

Slika 7. Spomenik 'Hrabrost'

(Izvor: <https://www.belarus.by/en/travel/belarus-life/brest-fortress>, 2020)

Slika 8. Veliki muzej Domovinskog rata u Minsku

(Izvor: <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk>, 2020)

Slika 9. Pripjatski zabavni park

(Izvor: <https://www.chernobylwel.com/photo-video/1/chernobyl-exclusion-zone>, 2020)

Slika 10. Pervomajski ICBM silos

(Izvor: <http://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine/15-countries/individual-chapters/480-strategic-missile-force-base-pervomaisk>, 2020)

Slika 11. Muzej Holodomora

(Izvor: <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/>, 2020)

Slika 12. Spomenik žrtvama Babyn Jara, Memorijalni centar Babyn Jar

(Izvor: <http://ttnotes.com/babyn-yar.html#>, 2020)

Slika 13. Mémorial de la Shoah, Pariz

(Izvor: <https://hr.ambafrance.org/Medunarodni-dan-posvecen-sjecanju-na-zrtve-holokausta-27-sjecnja-2017>, 2020)

Slika 14. Napuštena sinagoga u Kišinjevu

(Izvor: <http://www.thebohemianblog.com/2015/03/abandoned-synagogue-moldova-chisinau-ghetto.html>, 2020)

Slika 15. Vojni muzej u Benderyju

(Izvor: <https://www.atlasobscura.com/places/bendery-military-museum-transnistria>, 2020)

Slika 16. Vojni muzej, izložba vojnog oružja

(Izvor: http://ttnotes.com/army-museum.html#gal_post_36944_army-museum-chi%C5%9Fin%C4%83u-1.jpg, 2020)

Slika 17. Muzej Put života

(Izvor: <http://automuseums.info/russia/museum-road-life>, 2020)

Slika 18. Zatvor u tvrđavi Petera i Pula

(Izvor: <http://www.saint-petersburg.com/museums/peter-paul-fortress/history-of-the-trubetskoy-bastion-prison/>, 2020)

Slika 19. Muzej Pamyat, Božićno slavlje Njemačkih vojnika

(Izvor: https://www.tripadvisor.com.au/Attraction_Review-g298537-d2333807-Reviews-Museum_Pamyat-Volgograd_Volgograd_Oblast_Southern_District.html, 2020)

Slika 20. Gruidin mlin, muzej Panorama

(Izvor: https://www.tripadvisor.ca/Attraction_Review-g298537-d2333786-Reviews-The_Ruins_of_the_Mill_Named_after_Grudinin_Gergardt-Volgograd_Volgograd_Oblast_So.html, 2020)

SAŽETAK

Ovaj završni rad bavi se analizom geografskog aspekta mračnog turizma Istočne Europe. Mračni turizam oblik je specifičnog oblika turizma, a dio je sociopatološkog oblika selektivnog turizma. U radu je razrađen sam pojam i koncept mračnog turizma, motivacija u mračnom turizmu, tipologija atrakcija u kojemu je prikazan spektar mračnog turizma koji je važan za razumijevanje turističkih atrakcija mračnog turizma, mračni turizam u praksi te interpretacija u mračnom turizmu. Turističke atrakcije mračnog turizma prikazane su na primjeru država Istočne Europe; Bjelorusiji, Ukrajini, Moldaviji te europskom djelu Ruske Federacije. Takav oblik turizma nalazi se svugdje u svijetu, a posebno u prikazanim državama čija je krvava povijest omogućila niz atrakcija mračnog turizma. Turizam u ovim zemljama nije dovoljno razvijen stoga će morati poraditi na strategiji turizma, promociji i valorizaciji njihovih turističkih atrakcija.

Ključne riječi: „*mračni turizam*“, „*Istočna Europa*“, „*motivacija*“, „*tipologija*“, „*atrakcije*“, „*valorizacija*“

SUMMARY

This final paper deals with the analysis of the geographic aspect of dark tourism in Eastern Europe. Dark tourism is a specific form of tourism, and it is part of sociopathological form of selective tourism. This paper elaborates the concept of dark tourism, motivation in dark tourism, typology of attractions were is presented a spectrum of dark tourism which is important for understanding specific tourism attractions of dark tourism. Dark tourism in practice and interpretation of dark tourism are also elaborated in this paper. The tourist attractions of dark tourism are shown on the example of the countries of Eastern Europe; Belarus, Ukraine, Moldova and European part of Russia. This form of tourism could be found all over the world, especially in this four countries whose bloody history has made a big number of dark tourism attractions. Tourism in this four countries is not developed so they need to work on tourism strategy, promotion and finally, valorisation of their tourist attractions.

Key words: „*dark tourism*“, „*Eastern Europe*“, „*motivation*“, „*typology*“, „*attractions*“, „*valorisation*“